

Э. СЕТОН-ТОМПСОН

КУТЕНЕЙ ТООНУН КУЛЖАСЫ

Э. СЕТОН-ТОМПСОН
КУТЕНЕЙ
ТООНУН
КУЛЖАСЫ

Повесть

ФРУНЗЕ «МЕКТЕП» 1985

Жөргөмүш тарткан чоң, кенең, күмүштөй кулпурган торду аралагансыган ачык көгүш түстөгү, аппак деп айтса деле болгудай гүлдөр узатасынан тал-тал болуп чар жайыт жатат. Бул гүлдөр ушунчалык жибектей агыш жана жумшак булалардан токулгандыктан, жөргөмүштүн желесинин өзү да аппак болуп көрүнөт. Ипичке эки алтын жип бирде өрүлүп, кайра ажыратылып кайчылашып отуруп, кээде жибек кездеменин ичине сиңип, бирде кайрадан пайда боло калат...

I

Тээ ыраакта, түндүк-батыш тарапта өркөчтөнгөн бөксө тоолор. Тоо жазы сур зоокалар менен кызыл аскалардын арасын тилке-тилке кылып бажырайтып кооз гүлдөр менен саймалап салган. Тоодогу жаз — бул дүйнөнүн эң бир асем учуру! Караңгылык тараары менен күн дароо бир ачуу тиет дейсиң. Албетте, кыш болбогон жерде жаз да болбойт. Бул аймакта алты ай бою катаал кыш болуп табият тоңуп турат. Бирок жаз кылтыяры менен табият өткөн катаал кыштан өчүн алып жаткансып, берекесин жайнатып чачат. Ошентип суйкайган сулуу жаз кулпуруп, адырмак тоолордун кыркаларын гүл менен чулгайт.

Ал тургай тоо кыркаларынын түндүгүндө уркуяп түнөрүп турган Гендер-Пик чокусу да демейдекисинен ажарлана түшкөнсүйт. Ар түркүн гүлгө тунган бөксө тоолор ого бетер жадырап жагалданат. Бул гүлдөр бөлөк жерлерде алты

айда жетилсе, бул жерде бар болгону бир айда эле жетилет. Лупинус кызыл гүлдөрү каптаган кең мейкин биз турган жерден ары карай мелтиреп жатат. Ал гүлдөр бири-бирине жакын топ-топ болуп чачылып, арылаган сайын үздүк-создук тилкелер кара кочкул түскө айланып, ошол тилкелердеги гүлдөр андан соң улам коюу тартып, улам кененгенсип көрүнөт. Ал эми тигил алыскы боорлордо үздүк-создук кызгылт тактар кара кочкул булуттарга окшоп турат.

Май айы аяктап баратса да али суук: муздак шамал согуп, түнкүсүн көлчүктүн бетин жука муз каптайт. Мындай шамалды жергиликтүү эл «Ак шамал» деп коёт. Калың булуттар тоо чокусунан жылып түшүп, кар жаадырат, ал аскаларды, бөксө тоолорду, гүлдөрдү басып калат. Бара-бара айлананын түсү өзгөрөт. Бак-дарактын баардыгы кыроолоп, бирде бозоруп, бирде агарып турат, гүлдөр кар алдында калып жоголо баштайт. Бир гана лупинус гүлдөрү сабагы бийик жана бышык болгондуктан карга туруштук бере алат. Адегенде, кар басып калгандыктан упалап койгонсуган баштарын көтөрө албай салаңдатып турат да, анан карын улам учуруп кетип жаткан шамалдын жардамы аркасында алар кара кочкул гүл сымак кайра баштан кербездене бой түзөшөт. Капыстан кандай башталса так ошондой бурганак тып басылат, бат эле булут тарап, кайрадан асман ачылат, көз уялткан аппак мейкиндикти күн нуру жарык кыла баштайт да, алдында жалтыраган татынакай кара кочкул гүл аянты тартылат.

Гүл менен жасалгаланган бул мейкиндикти туурасынан тепчий катар кеткен кайсы бир кайберендин издери көрүнөт.

II

Жаш карда илбээсиндердин изин кууш жеңил эмеспи. Ошон үчүн Скотти Мак Дугалл мылтыгын асынды да Тамекилүү булак жанындагы жепирейген тамынын артындагы дөңгө чыкты. Анан ой-чуңкурун беш колундай жакшы билген «Аркарлуу» деп аталган тоону көздөй бет алды. Алдындагы көз мелжиген түптүз аймак, жайнаган кызыл гүлдөр жаңы карга түшкөн кош изди көргүчөктү Скотти көңүлүн анчалык бурганы жок. Ал изди көрөр замат эки-үч кар баскан

аркарлардыкы экенин тааныды. Аларды көпкө кууп жүрүп отурду. Анан аркарлар чоң коркунучка учурашпаса да бир нерседен үркүп өткөн экен деп чечти. Мындан бир саатча мурдаарак өткөн көрүнөт. Алар бир жерден экинчисине өтө албай адашышкан, бир аз карга жата калып эс алып, анан кайра сапарын улап жөнөшкөн. Сыягы аркарлар ач болбосо керек, анткени, айланасындагы буралган чөптөн искеген эмес.

Скотти кош изден адашпастан алдыга акырын жыла берди. Артынан алыстап калганы да жок. Аскалуу зоону айлана бергенде ал лупинус гүлдөрү жайнаган чакан колоттун дал ортосунда каргып бараткан эки аркарды көрдү.

Мерген мылтыгын колуна алды. Атып ийсе бирөө эмес экөө тең оңкосунан түшөөрү бышык болчу. Бирок мылтыктын машаасын тартайын деп жатып аркардын жаңы эле туулган эки козугасын көрүп калды. Али толук телчиге элек там-туң жыла баштаган козугалар сыягы эмне кылаарын билбей турушту: алар үркө качышкан энелеринин артынан ээрчүүнү же келаткан кишинин алдын тосо чыгуу керекпи, балким ал жардам береби деп ойлонушуп калыштыбы, ким билет.

Кексе аркарлар катуу чочугандыктан аянычтуу маарап жиберешти да козугаларын көздөй кайра атырылып жөнөштү. Козугалардагы минуталык эки анжы абал жоголду көрүнөт, өздөрүнө окшош энелерин көздөй шашыла бурулуп, калтылдаган алсыз буттарын чаржайыт таштап ээрчип жөнөштү.

Албетте мерген аркарлардын каалаганын, а тургай баарын тең атып алаары талашсыз эле. Себеби алар жыйырма кадамчалык жапжакын эле аралыкта турган болучу. Бирок ар бир аңчыда айбанды тирүүлөй кармап алсам деген азгырма сезим болот эмеспи. Скотти да азыр ошондой сезимге азгырылды. Ал козугалардын мындан ары эмне кылаарын ойлонбостон, тек гана оңой кармап алам деген ойдо мылтыгын асканын алдындагы кылбат жерге жөлөй коюп, тарбаңдап кууп жөнөдү.

Канткен менен катуу корккон аркарлар козугаларына мергенден сактануу керек экендигин туюнтууга үлгүрүшсө керек, тамтаңдап качып жөнөштү. Козугалар биринчи жолу гана Скотти артынан жулкунуп кууй баштаган кезде корку-

нучта тургандыгын сезишти. Бул дүйнөгө жаңы көз жарганына бир гана саатча болсо да, буларга туулары менен табият укмуштуудай инстинкти тартуулаган, чоң кишинин буттарына салыштырганда шыйрактары алдаканча чабал болсо да качып кутулушту, Скотти кармай албай койду.

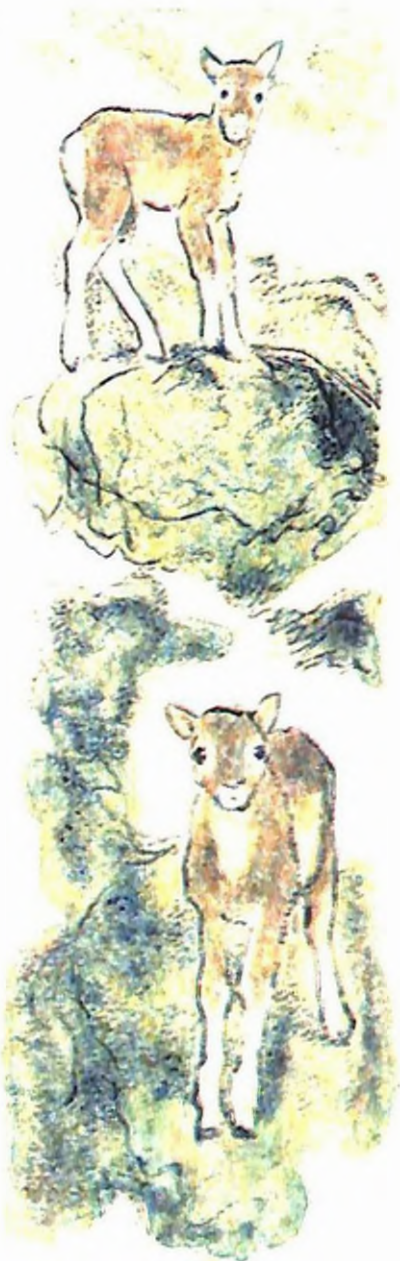
Канткен менен кексе аркарлар айлана чуркап, чебелектеп маарай берип, козугаларын өздөрү тарапка качууга шаштырды. Скотти артынан сая түшүп кууп козугаларды аябай коркутту. Алар батыраак энелерине жетип, анан коркунучтуу душмандан жашынып калыш үчүн бардык күчү менен чуркап жөнөштү.

Ташка тайгаланып, мүдүрүлүп чуркап, Скотти козугаларды кууй берди, колу бир нече жолу бирөөнө тийди, бирок аны кармап кала албады. Акыры корккон аркарлар терс бурулуш жасап, башка тарапка өтүп кетүү менен издерин жашырышты. Лупинус гүлү жайнаган жайыктан өтүп туягы катуу, жылмакай кыртышка жеткенде козугалар өздөрүнүн чарчап-чаалыкканын такыр эле унутушту. Скотти болсо бирде биякка, бирде тиякка

чыгып кууй берди. Аркарлардын амалын адегенде түшүнгөн жок, алар качан Гендер-Пик чокусунун жар, тик бурулуш, уркуйган аскалуу этегине жеткенде гана баамдады. Кексе аркарлар бат-бат төш таянып өрдөп кетишти. А козугалар биринчи жолу сууга түшүп жаткан өрдөктүн балапандарынан бетер, кандайдыр бир жаңы күчтүн илебин сезишти. Кипкичинекей, жабышкак кара туяктары бийик зоокаларга жабыша калып, адам жүрө алгыс жалама аска менен өрүйт. Чалк өйдөдө, тим эле, канаты бар немече тоонун бийигин карай эргип, энелеринин жетегинде заматта көздөн кайым болушту.

Аларга оңдой берди болду, карыя Скоттинин колунда жанагы мылтыгы жок болучу. Болбосо жүз кадамдай аралыктан оңдой эле козугаларды атып алмак. Ал мылтыгын эстей калып, кайра жүгүрдү эле, бирок, аларга эч нерсе кыла албай калды. Анткени жана тэ-э чокудагы мунарыктаган кара кочкул булут эми ылдыйлап каптап келип балалуу аркарларды көздөн далдалап койду.

Мергенчи зоонун түбүнө келип токтоду да анын чоку-

сун арыта бир карап алып, кандайдыр сыймыктуу кобурады:

— Шайтандын гана балдары! Карасаң булардын күлүктүгүн! Курсактан түшкөнүнө бир саатчалык гана убакыт болсо да, мен буларды кууп жүрүп жете албадым!

Кексе аркарлар бая эмнеге эле кооптуу тынчсызданып келатканын Скотти эми түшүндү. Көрсө бейкам тууш үчүн ыңгайлуу буйтка жер издеп келгени тура.

Ошентип, Скотти мындан кийин убактысынын баарын аң уулоо менен өткөрдү. Бирок жолу болгон жок. Ал арып-ачып, чарчап, үшүп кечинде үйүнө келди.

III

Аркарлар, жар, жалама аска-зоонун арасында дайыма эле болушпайт. Коркунучтуу учурларда гана алиги таштуу аскага жашынышат. Мергенчиден коркуп аска-зоого качып кирип кеткен аркарлар кийинки жумада да өздөрүнүн ачык оттоогунан чыкпоого жана аскалардын коркунучсуз делген коңулун таштабоого аракеттеништи.

Козугалар жакшы тукумдан болгондуктан тез торолду, бир жумадан кийин эле чоң аркарлардан калышпагандай болушту. Бул жерде бир күнү Пантера пайда болду да, аркарлардын үйүрүн тоодон ылдый өрөөнгө кууп түштү.

Козугалар туулган күнү өрөөндү агартып жааган кар эрип таптакыр жоголуп, адырлар дүйүм гүлдөргө оронуп, жашыл чөпкө чүмкөндү. Козугалар куйруктарын мултуңдагышып ширелүү отко тоюшту.

Козугалардын бири экинчисинен таноосунун актыгы, денесинин чымырдыгы менен айырмаланат. Экинчиси болсо андан бийигирээк, жотолуу. Мунун дагы бир өзгөчөлүгү туулгандан бир нече күн өтпөй маңдайына түптөнүп мүйүз чыга баштады.

Алар эртеден кечке шоктонуп энелеринин жанында, өйдө-төмөн жүгүрүшөт, секиришет, бири-бири менен жөөлөшө кетишет. Бири чуркаса экинчиси артынан калбайт, бири-бирин капталга койгулап сүзүшөт. Кичине эле өздөрүнө ыңгайлуу дөңсөө табылса болду, ошол замат баардыкка белгилүү: адаттагы бири качырмай экинчиси коргонмой оюнун башташат. Бирөө бир жолу дөңгө чыкты, бытыйган туягы менен жер тепкилеп, тигинисин коркутуш үчүн башын чайкагылады. Кичинекей сур кулактарын козугалар артын карай жапырып, тоголок, түктүү маңдайларын тийиштиришип бирин-бири матап, баёо көздөрү менен ачуусун билдиришкенсешет. Булар бирөө жыгылып түшүп, эми кечирим кылбайсыңбы деп сураганга чейин сүзүштү. Бирок жыгылган козуга кайра турду, экинчи дөбөгө чуркап чыгып, буттары менен жер тепкилеп, башын чайкап, ачуусу аябай келгендигин көрсөттү. Козугалардын тили боюнча бул эрегишүүгө чакырууну түшүндүрөт. Ошондуктан таймашуу кайра башталды.

Бардык таймаштарда Мүйүзчөндү Актаноо чоңураак болгондуктан жеңчү. Мүйүзчөндүн тигинден күлүктүк жагы бар. Ошону менен бирге чаалыкпас, чарчаганын сезбестен эртеден кечке секирип туйлай бере турган.

Түндөсү козугалар эртең менен күндүн чыгышын көргүдөй же туурараак айтканда, сезгендей оңтойлуу жерге эне-

лерине ыктай укташчу. Бир «үй-бүлөнүн» сагы Мүйүзчөн. Ал баарынан мурда эрте ойгончу. Ал эми Актаноо болсо ышкоо, керилип-чоюлуп эртең менен ордуна араң эле козголчу. Отко да кеч чыгуучу. Анын агарган тумшугу мурундун кайкысын өрдөп барып, эки кашынан өткөн кадимки мүйүзү чоң аркалардыкындай жазы да, апаппак да эле, айрыкча ушул агарган жерлери башкалардан өзгөчөлөнүп турчу. Ал ак тагы Мүйүзчөндү аябай кызыктыруучу. Ошондуктан өзүн кармап албай, ыңгайы келе калганда эле дал ошол жерге сүзүп калучу. Эгерде ал эртең менен эрте өзүнүн теңтушун дал ошол кооз ак такка сүзүүгө үлгүрүп калса же ордуна чочуп турууга мажбурласа, буга да абдан эрдесий түшчү.

Адатта, тоо аркарлары тобу менен жүрөт. Алар канчалык көп болсо, ошончолук сак болушат, коркунучту бирөө болбосо, бирөө сезип калат эмеспи. Бирок Кутеней аймагындагы аңчылар тынчы жок, тажабас адамдар. Алардын барып турган өжөрү, ошондой эле чаалыкпасы Скотти. Анын үйүнүн үстү бүт бойдон кулжанын аркайган мүйүзү менен кыдырата кооздолгон. Ичи болсо базарга алып баруу үчүн жыйналган аркар-кулжанын ак куйрук терилери. Тырышчаактык менен жасалган аңчылыктын натыйжасында бул аймактагы аркар-кулжалар кескин азайып, анча-мынча гана кал-

ган. Аркар-кулжалардын эң эле көп деген тобу азыр отуз баштан ашпайт, кээ бир топтордо үчтөн төрткө жетпеген гана баш бар.

Карыя Скотти июнь айынын жарымына дейре мылтыгын октоп алып, эки ирет Аркарлуу тоо жакка өтүп олжо издеди. Бирок жолу болбоду. Эки курдай тең тигил жел туяк эне-аркарлардын бирөө алыстан көрүп калып дароо качууга ишарат кылат же угулаар-угулбас бышкырып, тигилерге коркунучту билдирет. Мындай учурда аркарлар ордунда таш болуп катып калып, мергенди жазгырып кетишет. А кокус кичине эле кыймылдаса өлүмгө туш болоорун алар башынан жакшы билишет. Мерген көздөн далда болоору менен дыр коюп, асканын бийигине чыга качышат.

Бир жолу аркарлар зооканы жаңы эле айлана бергенде жагымсыз бир чоочун жытты сезишти. Аны билиш үчүн алар тык токтой калышса, капысынан бир кара күрөң айбан асканын арасынан ыргып чыгып, Актаноонун энесин качырып сала берди.

Эси чыккан Мүйүзчөн энеси экөө жан талашып качып кутулушту. Көрсө, балалуу аркарга кол салган жырткыч «куну» деп аталган жырткыч экен. Актаноонун энесин жара тартып тойлоордон мурда, эси энди реп эмне кылаарын бил-

бей турган Актаноонун өзүн басып жыгылат да, энесинин өлүгүнүн жанына сүйрөп келип коёт.

IV

Мүйүзчөндүн энеси асыл тукум аркарлардан эле. Кадимки аркарлардан анын мүйүзү кыйла узун жана тик болучу. Эч нерседен жазганбаган жүрөктүү, кайраттуу, сак, жытчыл, сезгич, камкор мамилеси менен бөлөк аркарлардан өзгөчөлөнүп туруучу.

Тамекилүү булактын айланасы аркарлар үчүн ай өткөн сайын коркунучтуу боло берди. Бөтөнчө Скотти мергендин саатынан. Ошондуктан Мүйүзчөндүн энеси бөлөк бир жакка ооп кетүүнү чечти. Бул ниетин эртең мененки курдашы менен болгон кайгылуу окуя биротоло бекемдеди.

Ал Гендер-Пик чокусунун боору менен чуркап жөнөдү. Бирок кандайдыр бир урчукка чыгыш үчүн ири алды эңгилчек баскан таш сымак катып токтоп, айланасын кылдат байкады. Мындай абалда ал бир, эки мүнөтчө турду, эч кандай коркунуч жок экендигине көзү жеткенде гана сапарын улай баштады. Козугасы артында.

Бир курдай эне-аркар артынан ээрчип келаткан бир кара караанды көрдү. Бул баягы кадик мерген Скотти эле. Аркар Скоттиге кадимкидей даана көрүнө турган ачык жерде болучу, бирок ал таш менен таш болуп кыймылдабай катып калды, ал эми мергенчи болсо анын аркар экендигин таштардын арасынан тааный алган жок.

Аскаларга кирип карааны көрүнбөй калгандан кийин гана эне-аркар мурдагыдан да чымын-куюн болуп чуркап жөнөдү, козугасы болсо энесинен артта калбоого аракеттенди.

Ар бир бийиктикке токтоп айлананы карады, эч кандай караан көрүнбөгөн соң жолун дагы улады. Ошентип, коркунучтуу жактар артта калгандыктан салмак менен чуркай баштады.

Кечке жуук, Якиникек тоо кыркаларын жамынганда алдындагы бийиктен кандайдыр бир точкалардын кыймылданганын көрүп калды... Дагы көпкө дейре байкап туруп, анан алардын куйруктары менен тумшугундай эле шыйрактары да агала аркар-кулжа экенине ынанды. Алар шамал улай

келатышты. Бирок сактыкка кордук жок дегендей аярлашып адегенде көрүнгөнү жок, келаткан жолун кесип өтүп, тигилердин изин чалды, мурдагы божомолдогону эле туура болуп чыкты, буга ал абдан ишенди. Чындыгында эле эки чоң аркардын изи экен. Тоо кийиктеринин салты боюнча козугалар аркарлары менен өзүнчө, кулжалардан бөлөк жашайт. Алар кеч күздө жетилген төлүн бөлөөр учурда гана кайрадан биригишет.

Мүйүзчөндүн же тик мүйүздүүнүн энеси деп атайбызбы, айтор ал жанагы тапкан изин таштап, ушундай чечимге келгенине ыраазы болуу менен өзүнчө тоо кыркалап жөнөдү. Бирок ал аркарлуу аймакка туш болгондугун билди. Капчыгайга түнөп, жолдо ката таштын кычыгына өскөн чөптөн оттоп, эртеси таң ата саякатын улады. Анан капыстан кандайдыр бир жытты сизди. Ал жыт тык токтоого аргасыз кылды. Анан ошол жыт жыттанган жакты улай аярлап алдыга басты. Көп узабай жаңы издерди көрдү, ал издерден улам жакын эле жерде үйүрлүү аркар, козугалар бар экендигин жаземдебей билип, ошол тарапка Мүйүзчөндү баштап басты. Мүйүзчөн өлгөн курбусу Актаноону эстеп, ага кейип, энесинен карыш жылбай келатты.

Аздан соң алар аркарлардын үйүрүн көрдү. Алар да чоң-кичине болуп жыйырма чакты. Болгондо да бир тукумдагы аркарлардан эле. Асканын чокусунда болгондуктан Мүйүзчөн аларды биринчи көргөн. Аңгыча тигилер баамдады. Бирок, дурустап көрүү үчүн Мүйүзчөн башын чыгарайын дегиче болбой үйүрдүн күзөтүндө турган бир карт аркар байкап калып, сактанууга белги берди. Заматта үйүрдөгүлөр мурдун көтөрүп жыт алышып, орду-ордуна таштай кыймылсыз катып калды. Бирок тигилерден жашырынбай турган мезгил да келди, Мүйүзчөн баарына көрүнүү үчүн алга басып, ачык жерге чыкты. Үйүрлүү аркарлар бийиктен жүгүрүп солго бурулду, козугасын ээрчиткен Шиш мүйүз оңго кайрылды.

Жорткон желге карай булардын абалы да өзгөрдү. Мурда аркарлардын жытын Шиш мүйүз искесе азыр алар Мүйүздүүнүн жытын искешти. Алыстан байкап, өздөрүндөй эле аркар экенине тигилер да ишеништи. Шиш мүйүз сактык менен аяр басып аларга жакындай берди, үйүрдүн жол

баштоочу аркары аны утурлады. Экөө тең абаны терең жыттагылап алышып, бирин-бири качыра тиктешти. Үйүрлүү аркар алдыңкы туягы менен жер тепкилеп ийгенде Шиш мүйүз да таймашка даяр болду.

Эки аркар тең баштарын жерге ийип, мүйүздөрүн тикчийте бирин-бири марап келип сүзүшө кетти. Шиш мүйүз шамдагайлык кылып, эбин таап, тик мүйүзүнүн шиш учу менен беркини кулак түптөй сүзгөндө тиги ооруганынан чыдабай катуу бышкырып ийип, артка чегинди. Жаңы келген «Меймандын» күчтүүлүгүн баамдаган тигил аркар башын улам чайкап коюп, тайсалдаган бойдон өз тобуна кошулду.

Шиш мүйүз да жайма-жай тигинин артынан басты. Болгон окуяга аң-таң, жанатан таңыркап турган Мүйүзчөн энесин ээрчиди. Үйүр шарт бурулуп качып узай берип, анан, уй мүйүз тартып токтоду. Шиш мүйүз болсо бир орундан жылган жок. Аркарлар жаңы көздү кайра келип курчап алды. Демек, аны үйүргө кабыл алганы. Көрсө, жанатан берки шаан-шөкөттүн баары аркарлардын үйүргө кабыл алуу каада-салты экен.

Ал эми Мүйүзчөнгө болсо үйүр менен өзүнчө мамиле түзүүгө туура келди. Себеби 7-8 козуга болсо, алардын

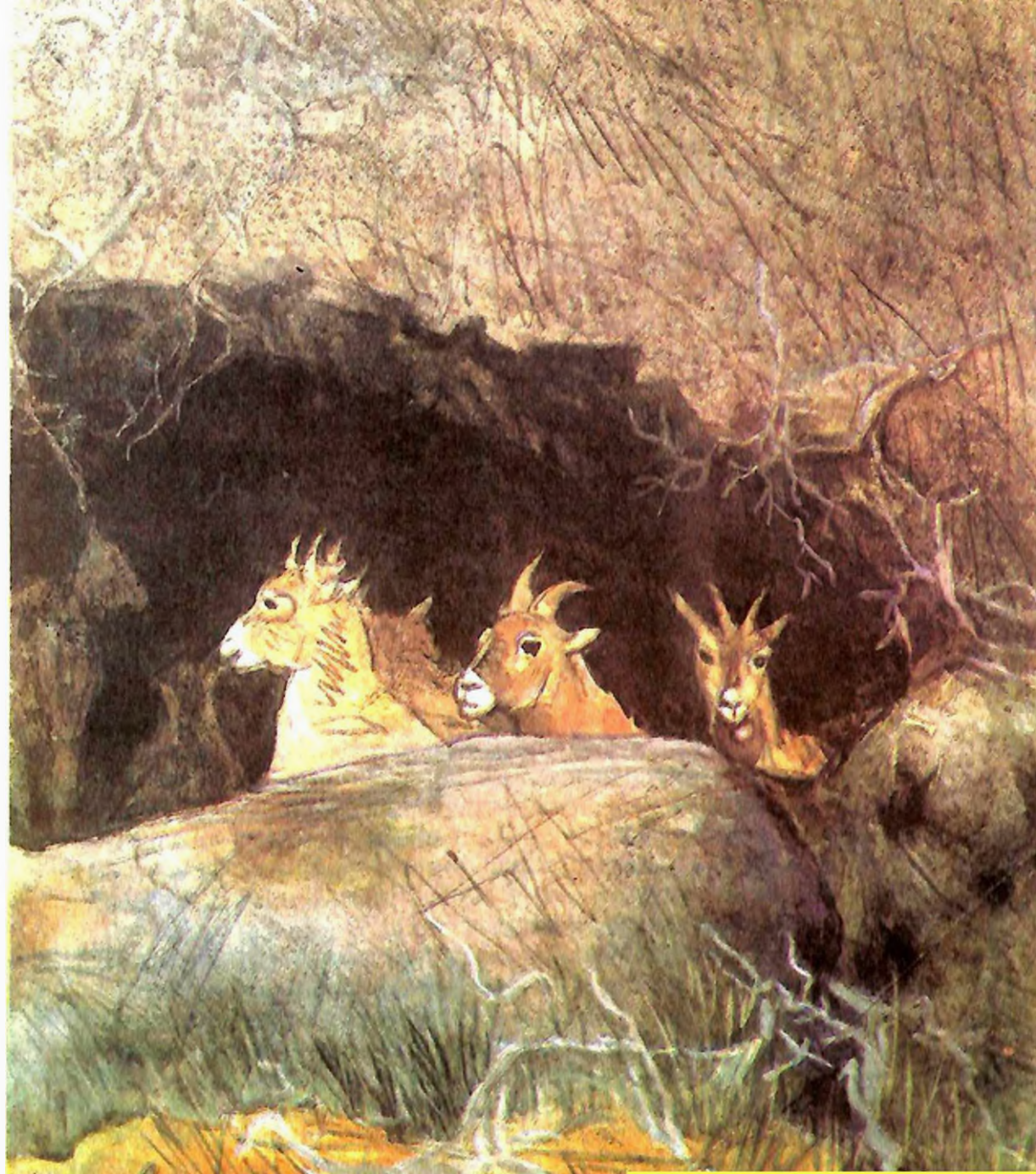

көпчүлүгү Мүйүзчөндөн улуу эле, дагы бир бүткүл айбанаттарга тиешелүү жагдай — жаңы келгенди жатсынтмайы бар эмеспи, муну да ошентишти. Мындай мамилени Мүйүзчөн артынан камынтпай бир сүзгөндөн кийин билди. Өзү да Актаноону ушинтип сүзгүлөп ойноочу. Анда мунусу өзүнө оюн-тамаша, курулай эрмек сыңары туюлган. Азыр болсо оюнга окшобойт. Сүзүп өткөнгө бурулуп жооп кайтарганча арттан дагы бирөө сүзүп өттү. Канчалык шамдагай, сак болсо деле үлгүртпөй сүзүп калмайлар боло берди. Аргасы түгөнгөн байкуш Мүйүзчөн акыры козугалардын токмогунан энесине ыктап корголоду.

Ырас, Шиш мүйүз өз баласын коргоого даяр болгон менен дайыма анын жанында саксактап жүрө албады. Ошондуктан, козуганын үйүргө кошулган биринчи күнү энеси үчүн жагымсыз болду. Бирок берки козугалар аябай шаңданышты. Мүйүзчөн кандай кылаарын билбей оор абалда калышына таң калды. Анын шамдагайлыгы, ыктуулугу тигил көптөгөн атаандашына каршы турууга жетишсиз болду.

Эртеси эртең менен козугалар Мүйүзчөндү эрмек кылууга дагы көбүрөөк аракеттенишээри бышык болду. Алардын эң чоңу, чымыр дене, чоң аркарды кичиртип койгонсуган жоон-жолпу, эби-сыны жок бир кулжачар бар. Анын мүйүзү али

чыга элек. Бирок мүйүз чыкса да ага дал өзүнө окшогон олчогой, жоон, ийри мүйүз чыгаары эмитен эле байкалып турат. Ошондуктан биз аны эмитен эле Ийри мүйүз деп атап коёлу. Ошол Ийри мүйүз тигил уйкудан жаңы эле ойгонуп, кадимки кулжа менен аркарлардай арткы буттарына таканчыктай, бейкапар туруп керилип-чоюлуп жатканда, Мүйүзчөндү аркадан келип, керилип туруп бир сүздү. Эти ооруган Мүйүзчөн жыгылып кетип, кайра ыргың туруп тигини жиндене качырды. Алардын тоголок кичинекей баштары улам дүк этип кагышып атты. Айыгыша сүзүшкөн мындай мелдештен экөө тең жеңип чыккысы келет да, туш келди бирде капталга, бирде башка, айтор, оң келди койгулаша беришет. Адегенде Мүйүзчөн чегинүүгө аргасыз болсо, кийинчерээк үстөмдүк Мүйүзчөн тарапка өтөт. Түптөнүп, чыгар-чыкмаксан болгон мүйүзү бул жолу артыкчылыкка ээ болду, тигил бир нече жолу мүйүз жеген соң артын карай чегинди. Бул таймашта ким жеңээр экен деп жарданып карап турган Ийри мүйүздүн курбулары, жеңүүчүнү өздөрүнүн үйүрүнө кабыл алышты. Мүйүзчөн жакшы жолдошко айланды. Аны куугунтуктоо да калды.

V

Эгерде кандайдыр-бир тоок же кандайдыр-бир уй биринчи жолу малканага кирсе, ал бул жерде мурдатан бери жашап жаткандардын арасында канчанчы орунду ээлерин өзү да көрсөтүшү керек. Ал орун анын жөндөмүнө жараша болууга тийиш. Келгендердин баарына эле орун табылаары бышык. Бирок ал ошол орунга бекемделгенче тиричилиги коогалуу боло бериши да мүмкүн.

Ырас, күч, кайрат, шамдагайлык айбанаттар арасында зор мааниге ээ, бирок, акылдуулук, айлакердик да керек. Жапайы айбанаттарда ушундай үйүргө ким башчы боло алат? Дайыма эле эң күчтүүсү, жана урушчаагы боло бербестен үйүрдү кээде алардын акылдуусу жана амалдуусу жетектейт. Күчтүү жана урушчаак башчы короосундагыларды ар кай жакка айдай бериши ыктымал, тилекке каршы, дурустап башкара биле албайт. Үйүрдүн башчысы адаттагыдай тандалбайт, бирок башкалардан акылы, кыраакылыгы,

сергектиги сыяктуу мыкты касиеттер менен өзгөчөлөнүп, баарынын ишенимине арзыганы гана үйүр башчы боло алат. Үйүрдөгүлөр керт башынын кызыкчылыгы жана коопсуздугу үчүн баш иет. Ошентип, өз ыктыяры менен башчыга моюн сунушат.

Үйүргө бөлүнүп жашаган айбанаттардын түрлөрүндө топ башчылыкты эң күчтүү эркеги эмес өзүнүн кайраттуулугун, айла тапкычтыгын жана үйүрдүн калгандарына жөндөмдүүлүгүн бир нече жолу көрсөткөн карт ургаачысы аткарган учурлар да көп кездешет. Мындай жагдайлар багыштарда, буйволдордо, бөтөнчө аркарлардын жайкы үйүрлөрүндө көбүрөөк байкалат.

Гендер-Пиктеги үйүрдө козугалуу 6-7 аркар бар. Алардын үчөө же, төртөө бекен бир жашта, бирөө эки жаштагы кулжачар. Эки жашар кулжачардын мүйүзү дал тоо текенин мүйүзү сыңары аркайып сүрдүү. Бирок ал үйүр башы эмес экен. А турсун баягы Шиш мүйүз менен сүзүшкөн аркар да эмес... Үйүрдү көрүнүшү көзгө комсоо, жупуну келген, бою жапыс, чолтогой мултук мүйүз карт аркар баштоочу. Бул жанагы тийишчээк Ийри мүйүздүн энеси болуп чыкты.

Аркарлар анын акылы менен тапкычтыгына баш ийишет. Буларды эч ким деле моюн сунгула деп мажбурлаган жок, бирок өздөрүнүн коопсуздугу үчүн баш ийүүгө туура келди, айрыкча ишеништи. Эгерде аркарлар бири-бирине ат коюшса, сөзсүз бул аркарды Акылдуу деп аташмак. Демек, мындан ары биз дагы муну Акылдуу деп атайлы.

Шиш мүйүз өтө шамдагай аркар эле. Ал сабырдуу, көрөгөч, сезимтал жана сак кулак эле. Өзгөчө сак. Ар дайым бардык нерсеге көз салып, айлана-чөйрөсүн байкап туруучу. Ар бир үч кадам сайын башын өөдө көтөрүп карануучу. Эгер кыймыл эткен бир нерсени баамдап калса, ошол шектүү нерсенин эмне экенине көзү жетпейинче байкаганы байкаган. Коркунуч жоктугуна көзү жеткенде гана башын жерге салып чөп искечү. Кокус коркунуч бар экенин туюп калса бышкырып доош берет. Анда үйүрдөгүлөр таштай болуп кыймылсыз катып калат. Бул баарына тааныш шоокум. Ырас, Шиш мүйүз бардык эле аркарлар кылган ишти кылуучу. Бирок баарынан жакшы, баарынан артыгыраак кылуучу. Үйүр башчы болуп эсептелген Акылдуу Шиш мүйүздөн

да байкагыч. Анын үстүнө жер шартын тигил жаңы келген Шиш мүйүздөн алда канча жакшы билчү. Кантсе да алардын жөндөмү, ийкеми бири-бирине аябай окшош. Ушундан улам Акылдуу аркар анын беделин түшүрүп, бийликти өзүнө оодарып кетеби деп сезденчү.

Үйүрдөгү аркарлардын ичинде таң калаардай кызыктары да бар эле. Маселен бир жаш аркар туруп оттоодон жалкоолонуп, тизелеп оттоочу. Мунун кесирлүү адатын калгандары туурамак тургай түк жактыруучу да эмес. Ушинтип, општонунун да тыянагы бат эле чыгып калды. Эринчээк неменин эки тизесин чор каптап, буттары мурдагыдай эркин бүгүлбөй, ийкеми качып, жүгүргөндө мурдагыдай жеңил серпилбей кыйналчу болду. Чуркаганда башкаларга жетпей калды. Демейде го анысы байкалбайт. Дүрбөлөң түшкөн коркунуч учурларда алда-канча жолтоо болуп кыйналды. Көп айбанаттын баарына тең ийри-буйру буйтап жүгүрүп качмай көндүм болуп алды. Ит же түлкү кууган коён ушундай амал менен качып кутулат. А тургай мышык кууган бакма коён да ушинтет. Карышкыр кубалаган бугунун да ишенген ыкмасы ушул. Чулдук да сазда мергендин көзүн ийри-буйру секирип адаштырат. Канаттуунун ыкчамы карчыга кол салса да чулдуктун кылар амалы ушул. Үйүрде дагы бир кызуу кандуу бала аркар бар болуучу. Ал дайыма Акылдууга кыймылдабай катып калууга белги болгондон башка учурлардын баарында моюн сунуучу. Ал эми таш менен таш бол деген учурда, шашкалактай кыймылдап, бир жактан экинчи жакка чуркап, шыйпанып өзүн да, өзгөлөрдү да көрсөтүп коркунуч туудуруучу.

VI

Коогалуу жана бир жерден экинчи жерге чочулап улам журт которуу өңдүү түйшүк болуп бир нече апта өттү. Бирок үйүрдөгү күзөтчүлөр өз милдеттерин так аткаргандыктан бардыгы жайында болду. Анан жай жакындаган сайын аркарлар кандайдыр бир башкача безгек баскансыган дүрбөлөңгө түшүштү. Кээ бир кездерде бир нече мүнөттөргө чейин чөп үзүшпөй, кепшешпей кыймылсыз туруп калышты. Ашказандарынын бузулушунун белгилери билине баштады,

өздөрү сезбеген бир нерселерди тынымсыз издешкеншипти. Ушул өңдөнгөн дүрбөлөңгө түшүүнү жана табитин жоготууну Акылдуу керт башынан өткөргөн соң дароо өз чарасын колдонду. Ал өзүнүн үйүрүн ылдыйкы токой жакка, ал тургай так эле тоонун астын көздөй баштап жөнөдү.

Каякка жөнөдү ал? Бул багыт көпчүлүгүнө жаңы. Шиш мүйүз да бул сейилди жактырганы жок. Ал жолдо ката кооптонуп токтой калып баратты. Бул ойдуңда бир жаманчылык болобу деп жүрөкзаада, айланага аяр карайт. Акылдуу болсо мурдагы башчы менен кошо баштап бара берди. Эгерде аркалар токтой калып, артына шарт бурулуп кайра тартса, анда Шиш мүйүз кайра тарткандардын ана башында болмок да үйүр экиге бөлүнүп кетмек. Тилекке каршы, антүүгө бири да батынбады. Акылдуунун чечкиндүүлүгү бөлүнүп-жарылууга жол бербей тескерисинче ишенимди пайда кылды.

Үйүр ылдыйлап ойго түшкөндө Акылдуу токтой калып, кулагын түрүп, алды жагын сактана карады. Ага жакын бараткандар да жандана түшүштү. Аркарлар ток болучу. Суусашкан деле эмес. Бирок карындары кандайдыр бир нерсени талап этип, ал дары жакын калганын сезип атышкан. Чыны менен төмөн жагын агыш тилке улай жаткан кең жантаймага жакындашты. Акылдуу үйүрүн адегенде ушул ак тилкеге алып келди.

Биерде аркарларга «жалагыла» деп ишараат кылуунун кереги жок болуп калды. Агарып жер кыртышын каптап жаткан нерсени аркарлар ачтык менен жалап киришти. О, бу кандай гана даамдуу дейсиң! Мындайды алар эч качан татып көргөн эмес. Эч качан тойбоочудай болуп жалай беришти. Бул зат акырындап таасирин тийгизе баштады. Жандарын кыйнап тамактары какшыганы, көздөрү бозоргону, кулактын күңгүрөгөнү, баштары ооруганы аз-аздан пастады. Теридеги кычыткылары, безгекче калтырагандары жоголду, көңүлдөрү отко чаап, аркарлар бат эле оңолушту. Бул тез таасир этип аркарларды демдендирип, айыктыруучу зат кадимки эле туз болучу.

Көрсө, аркарлар шор сураптыр. Муну андап билген Акылдуу аркар биякка ээрчитип келип, өзүнүн чыныгы үйүр башчы болууга жөндөмдүү экендигин далилдеген.

VII

Улуусуна элпектик менен моюн сунуу ар бир эле жаш жаныбарлардын жакшынакай сапаты. Алар жашоодо турмуштук тажрыйбасы болбогон соң энелеринин тажрыйбаларынан пайдаланышат. Кайраттуулук, күч жана шамдагайлык албетте дурус, бирок тажрыйбалуу энелеринин акылына караганда абдан эле начар, ал сапаттар козугаларга качан энелеринин тажрыйбасын үйрөнүп алганда гана пайда алып келиши ыктымал.

Бул жерде аркарлардын үйүрү эки саатча болуп шорун кандырышкан соң, Акылдуу кайра тоого баштап жөнөдү. Шор алардын табитин ачты, ал эми чөп болсо өрөөндө ширелүү жана көп дагы болучу! Козугалар өтө ачкарындык менен оттоп киришти. Тилекке каршы алар али коркунучтуу токойдон чыгып кетише элек болучу. Акылдуу менен Шиш мүйүз бул абалды толук түшүнүп турушкан, ошондуктан мурдагы коркунучсуз жайытына тезирээк кетүүнү каалашты. Акылдуу үйүрдүн алдында баратты, калгандары көп каалашпаса да артынан ээрчип жөнөштү.

Бирок кичинекей Ййри мүйүз ширелүү чөптөргө алаксып, артта калды. Аны өзүнүн жанынан жолуктура албаган соң энеси байкады, качан гана ал маараганда Ййри мүйүз артынан жетип келди. Ал козуга үйүрдөн калууну деле

каалаган эмес, ширелүү чөптөргө буйдала калып, жетпей келаткан. Ошентип, энесин артка тартат, калгандары өзүнүн жолуна түшүүгө үлгү болот. Аңгыча түн кирип кетип, үйүр токой аймагынан чыга албай, түнөп калууга аргасыз болушат.

Пантера өз олжосун аңдып жөнөгөндө эч качан катуу дабыш чыгарбайт. Көлөкөгө окшоп жыла берет. Якиникек тоосунун чоң жана ач пантерасы токойлуу бетке жеткенде шырып эткен дабыш чыкканы жок. Анын баркыттай жылтыраган таманынан кулаган шагыл таштын кичинекей күкүмүнүн угулаар-угулмаксан дабышы эндикке сиңип барып токтолду. Муну Шиш мүйүздүн сак кулагы чалып калды. Ал ошол замат бышкырып, коркунуч барын билдирди да, капкараңгы түнгө карабай чыңк өйдө мурдагы коркунучсуз жайын көздөй качып жөнөдү. Калгандар да анын артынан салышты. Бирок пантера алардан адашып калганы жок, зоокага кошо чыкты. Козугасы Ййри мүйүзгө дабыш берип, коркунучту эскерткен Акылдуу да жан талашып качып жөнөдү. Мүмкүн ал пантерадан качып кутулуп кетет беле, айтор ага козугасы жолтоо болду. Ал тескери кетиптир. Бөлүнүп жалгыз калган неме чочулап маарап жиберди. Өз башындагы коркунучту унутуп, энелик сезимге алдырган Акылдуу кайра кайрылып козугасын карай жүгүргөндө пантера килейген чеңгели менен

бир уруп, баса жыгылды. Калган аркарлар туш-тарапка чачырай качты. Пантера ар биринин артынан кууду. Бирок, алардын ийри-буйру секирип, ойкуп-кайкып качмай, буйтамай амалы, айрыкча шамдагайлыгы аман сактап калды. Жалгыз гана баягы эки тизеси чор болгон жалкоо аркар кутула албады. Эринчээктик менен жалкоолугу анын түбүнө жетти. Пантера качырганда тизеси чор байкуш секирип баса албай ордунда туруп калган.

Аркарлар боор менен чыңк өйдө салды. Баарын баштап ири алдыда бирөө барат, зымырап. Бийиктен бийикке чыга келишкенде гана арыштарын акырындагы арты байкашты. Эң алдыда баштап келаткан Шиш мүйүз экенин эми билишти, баары. Араларында үйүр башы — Акылдуу гана жок. Байкуштун балам деп барып өлүмгө дуушар болгонун баары баамдагансышты.

Чокуга чыгып баары чогулган кезде капыстан угулар-угулбас маараган жаш козуганын үнүн алыстан туюп калышты. Бардыгы кулак түрүп күтүштү. Мындайда акырын чыккан доошко дароо жооп берүү коркунучтуу. Анткени козуга бо-

луп үн салыш мүмкүн кандайдыр бир душмандын амалы да болушу ыктымал. Тилекке жараша жанагы үн дагы кайталанды. Бул тигилерге тааныш үн эле. Чындыгында эле, бул маараган козуга ушул үйүргө тиешелүү болучу, муну билген Шиш мүйүз дароо козугага жооп иретинде үн салды.

Аскадан майда таштардын шагыраганы угулду. Калыбы кимдир бирөө аскага чыгып келаткансыйт. Акыры асканын учунда аралыгы жакын эле жерде турган кичинекей козуга көрүндү. Бул Ийри мүйүз болучу.

Ал жетим болуп калганын али биле элек. Буга энеси көрүнгөн жок, бирок ал энесин издеп муңкана маарап, чакыра берди. Карды ачып, ынак сүт эмгиси келет. Бирок энеси жок. Чөпкө да, сууга да алымсынбады. Ал какшанып маарай берди. Карды да ачты, түнкүсүн чыйрыкты, анан кандайдыр бир аркарга жанаша жатып жылыгысы келди. Бирок буга эч ким көңүл бөлбөдү. Ошентсе да үйүр башчы болуп калган Шиш мүйүз гана тигинин безилдеп маараганына бир-эки курдай жаны ачыды, анан козуга айлана басып жүрүп үйүр башчы жаткан кезде жанына келип, жылуу денесине денесин такап, өзүнүн мурдагы атаандашына катар жатты. Эртең менен ал Шиш мүйүзгө өзүнүн козугасындай сезилип кетти.

Ийри мүйүз Мүйүзчөнгө жабышып жатып уктагандыктан, экөөнүн жыты сиңише түшкөнбү, өзүнө таанымал козугасынын жытын сезген Шиш мүйүз асырандыга телинди. Эртең менен Мүйүзчөн энесинин жылуу сүтүн эме баштаганда, ал жетим эмчекти экинчи капталынан эме баштады. Мүйүзчөн мурдагы атаандаш душманы менен эмчек бөлүшүп ээмп, өз энчисине ортоктош кылды. Тигинин минтип омууроолоп эмчектеш болуп калгандыгын Шиш мүйүз да, козугасы да жеригени жок. Ошентип, байкуш жетим энесинин баштагы атаандашына телинди.

VIII

Үйүрдөгүлөрдүн баарынан Шиш мүйүз акылдуу да, айла тапкыч да болучу. Айлана-чөйрөнү жакшы билгендиктен ал өзүнөн-өзү үйүр башчы болууга тийиш. Анын чыгаандыгы

жалпыга маалым болгондой, Ийри мүйүз менен Мүйүзчөн да анын козугалары экендиги да жалпыга белгилүү болуп калды. Чындыгында эле, алар бир туугандардай окшош болгону менен бири-бирине жасаган мамилелери башкача. Ийри мүйүз баккан энесине боор бербеди жана баштагысындай эле Мүйүзчөндү жактырбайт.

Күн сайын ал экөө энесин эмишет, ошол учурда, Ийри мүйүз тигини атаандаш катары көрүп, нары түртүп салууга аракеттенет. Буга Мүйүзчөн моюн сунбайт, мурдагыга караганда коргонууну билип калгандыктан, кайра жапшыра сүзөт, бир нече сүзүү жегенден кийин, тийишкенин да Ийри мүйүз акыры токтотту.

Эки козуга тең бирдей бой тартып, бирге өстү. Ийри мүйүз баягысындай эле чымыр, эби-сыны жок чоң жана бат эле өсүп жетилген ийримуйру жоон мүйүзү менен кайраттуу. Ал эми Мүйүзчөн болсо... Жок, аны биз эми узун шаа мүйүз өсүп чыккандан кийин минтип атабайбыз. Мына ушул мүнөттөн тартып биз аны Крэг деп чакырабыз. Ошентип, бир жыл өткөн соң мергенчилер козуганы ушинтип аташты. Ушул

ат менен ал Гендер-Пик аймагындагылардын бардыгына даңктанды.

Жай ичинде Крэг менен Ийри мүйүз бир гана бой жагынан эмес, акыл жагынан да өсүп жетилди. Үйүрдөгүлөрдүн баарысы тең билүүгө тийиш болгон жашоо-тиричилик эрежелерин экөө тең мыкты өздөштүрдү. Алар коркунучту бышкырып эскертүүнү билишти, ооба, алар өздөрүнө коркунуч болчу жерде так ошентшти. Алар колот-колот, жылга-жыбыт, төтө жолдордун баары менен таанышты, шор сурап калган кездерде жакын арадагы марчага өздөрү эле барып келгенге жарап калышты.

Экөө тең артынан кууган душманды адаштырып кетүүгө ыңгайлуу ийри-мүйрү таскактаганды үйрөнүштү. Жалама аска, шагылдуу бет, кырбылуу жар, көк мелжиген зоо менен тайгаланбай секирип жүрүшкөнгө маш болушту. Бул жагдайда Крэг энесинен да өтүп кетти.

Ошентип бул эки козуга тең жашоо-тиричиликтин шартына таза көнүгүштү. Эмчек эмбей, тотугушту. Өз курсагын өздөрү тойгузууга кадыресе жарап калышты. Демек Шиш мүйүз кыш ка-

мын көрүүгө тийиш, эркин оттоп семириши керек. Ал эми козугалар болсо таттуу сүттөн ажырашкысы келгени жок, бирок Шиш мүйүз байып бараткан, анын үстүнө козугалардын мүйүздөрү аркайып өсүп, ээмп аткан учурда энесин кыйнап да салчу. Ушунун негизинде акыркы күндөрү эмизбей да калган. Бул бир топ күн мурда, кыш белгиси башталып, алгачкы кыламык кар бөксө тоолорду каптаган мезгилде болгон. Козугалар эми аргасыздан өз жанын өздөрү багууга, жерден чөп искеп тоюнууга тийиш.

IX

Шиш мүйүз баштаган үйүрдүн ичинен жай бою өлүмгө учураган аркарлардын ичинде көп нерсеге үмүттөндүрүп жүргөн эки жашар кулжачар бар эле. Анын териси тигил карт мергенчи Скоттинин тамындагы кампада калды.

Алгачкы кар түшкөн кезде козугалар өздөрүнчө оттоп, аркарлар аларды эмизбей калган, энелик түйшүктөн арылгандан тартып алар семирп-сергишти. Тилекке каршы, көп өтпөй суук түштү. Аба чыкыроондоп өзгөчө сергектене баштады.

Үйүрдөгү аркарлар ушул айланада жай айларында килейген эки кулжа жүргөнүн ыраактан бир нече ирет көрүп, үн салышып, өздөрүнүн жынысы бөлөк экенин билишип, бирок жакындашкан эмес, тескерисинче качышкан. Азыр болсо такыр башкача. Аркарлар жыт алышып, кабарлашкан соң кулжаларга сук артышып, мурдагыдай тескери качышкан жок. Башка жактан келген эки кулжанын тигилердин маңдайында заңкайып, ийри-муйру толгонгон жоон-жолпу мүйүздөрүн аркайтып туруп калышы жана алардын кайраттуу Шиш мүйүздү, анын үстүнө Шиш мүйүз баштаган үйүрдү көздөй тайманбай басышы, кандайдыр бир өзгөчө тартынчаактыкты пайда кылды. Аркарлар бул жаңы келгендерден качып кетүүнү каалап, дароо артын карай кайрылышты. А кулжалар болсо буларды кууп алышты. Аркарлар бир топ айла-амалдарды салышты да, андан кийин үйүрлөрүнө кошуп алышты.

Басылбас чатак мына эми башталды. Кулжалар буга чейин кыйышпас болуп бирге жүргөн экен. Бир үйүрдөн

да окшойт. Бирок эрегишүү булардын достугун да, жолдоштугун да бузду. Алар бири-бири менен уруша башташты, ушунчалык бир катуу сүзүшөт дейсиң, мүйүздөрүнөн жөн эле от чыгат. Бир катар ушундай сүзүшүүдөн кийин чабалыраагы кулап түштү, төрт буту асмандап калды. Анан тура калып секирип качып жөнөдү, мындан кийин ал сүзүшүүнү уланткысы келген жок. Жыга сүзгөн кулжа аны биртике кууп барып, кармашууга батынбаган соң сыймыктануу менен кайра тартты. Ошол учурдан тартып ал үйүр башчылык кыла баштады. Аркарлар буга тартынбастан моюн сунушту.

Крэг менен Ййри мүйүзгө ал көңүл бөлүп да койгон жок. Булар өздөрү да тигил олчойгон кулжадан аябай коркуп калышып, үйүрдөн четтей беришти. Анткени өздөрүнүн күчүнө ишене алышпады.

Кыштын кап ортосуна чейин үйүр ушул алп кулжанын башкаруусунда болду. Бул кулжа өтө зор жана көрктүү да, камдуу да. Ал чөптүн гүлүн жейт, бирок ошончолук кыраакы, сак. Үйүрүн коркунучтан оолак кармады, тоют да мол. Себеби, тажрыйбалуу кулжа аркарларды кары оор капчыгайга эмес, шамалы кар жаткырбай учуруп кетип, кара жаткан аскага кыштатты. Кырандын кышкы чөбү ачык. Баары алаканга салгандай көрүнүп турат, байкалбай бул аскага бир да жан өтпөйт.

Ошентип үйүр коркунучтан алыс, карындары ток, куунап кышташты.

Х

Жадырап жаз келди. Мелүүн жел жортуп, түркүн куштар сайрашат. Жаратылыштын жазмышы экен, өздөрүнүн эзелтен берки салтына кадиксиз моюн сунган аркар-кулжалар кыш жарымы оогондон тартып экиге бөлүнүп кетишти. Ар кай тарапка бөлүнүү сезими буларда күн өткөн сайын эмнегедир шартташкандай болду. Аркарлар баштагыдай кулжаны ээрчибей, ага баш ийбей да калды, бул кулжанын өзү да кээде көпкө жоголуп кетип келүүчү адатты тапты. Акыры биротоло жоголуп кетти. Ушундан тартып үйүрдүн башында кайрадан Шиш мүйүз туруп, аркарлар эми аны ээрчип калды.

Июндун башынан тартып козугалар пайда боло баштады. Аркалардын көбү экиден эгиз төлдөдү. Жалгыз гана Шиш мүйүз адатындай быйыл жалкы тууду. Мына ушул козуга Крэгди биротоло энесинен сүрүп чыкты. Энеси да бүт дитин жаңы козугасына берип, дайыма ошонусу менен убара. А тургай үйүр башчылык милдетин да былтыркыдай кастарлабай, көңүл кош. Опондонбу, айтор, Шиш мүйүз бир күнү жаш козугасын эмизип, улам кыймылдаган анын мултук куйругуна суктана карап элжиреп, жетине албай мекиренип турганда коркунучтуу бир шоокум болду. Баары орду-ордунда таштай катып калышты. Бир гана баягы тынчы жок аркар Шиш мүйүздүн тумшугуна жакын турган калыбында шыйпана калды. Аңгыча мылтык үнү жаңырып, тынчы жок аркар шылк этип жерге сулап түштү. Маароого үлгүрбөй Шиш мүйүз да кулап кетип, кайра тез каргып тура калды да, алаңдап жаш козугасын издеди. Жанында турганын көрөөр замат жаңы кыйналганын унутуп, аянычтуу маарап, аркарлардын артынан качты. Мылтык экинчи жолу жаңырды. Душманды Шиш мүйүз эми анык көрдү. Ал былтыр козугасы Крэгди аз жерден кармап кала жаздаган карт мерген Скотти экен. Скотти алыс болучу. Ошого карабай узай бергенде ышкырган ок дал тумшугунан кайып өттү. Шиш мүйүз артка секирип, багытын өзгөрттү. Үйүрүн таштай качкан аркар аскадан-аскага секирип, козугасын чакырып улам маарады. Козугасы илээшип артында. Маарап баратканынын дагы бир себеби, жанын кыйнаган жарааты эле. Олуттуу жарадар болгон аркар жан аракетте. Акыркы күчүн жыйып зоокадан ылдый секирип, заңкайган асканын далдасына жашынды. Андан ары ал аңга кирип кырбусуна бекинди эле, артынан аңдып келген Скотти көрбөй калды. Аркарларды экинчи кайра көрө албасына көзү жеткен мергенчи артка кайтты. Бирок, кандуу изди көрүп кайра издеди. Издеги канды көргөн сайын жымындап келаткан мергенчи изди жоготкон соң биротоло түңүлүп, жолу болбой калганына наалып, биринчи аткан аркарын көздөй жөнөдү.

Аңгыча козугасын ээрчиткен Шиш мүйүз алыстап, кача берди. Козугасы алдында баратты, бирок ага багытты энеси берет. Коопсуз жак тээ бийикте экенин туюп, өйдөгө карап өрдөгөн Шиш мүйүздүн көзүнөн Гендер-Пик чокусу өтүп

барат. От менен жалын болуп, денесин куйкалаган жарааты ого бетер күчөөдө. Кыр бойлоп жүгүрүп отуруп, асканын имерилишине келип токтой калып, эки жагын каранды. Буерден ал досун да, касын да айра таанууга буюмасы келбеди. Шиш мүйүздүн оюнда каалаганы кеч болуп кала электе козугасын сактап калуу. Болбосо жарааты өлүмгө туш кылаары бештен белгилүү. Ошондуктан күчү бар кезде аскага өйдөлөш керек.

Ал кайрадан өжөрлөнүп өргө салды. Козугасы болсо сереңдеп бирде алдыга чыгат, бирде артта калат. Ушинтип отуруп алар токойлуу тилкеге жетти да инстинкт — табигый туюму менен дагы өөдөлөдү.

Бийик боорду артка калтырган соң алдындагы чубалжыган узун ак тилкени көрдү. Ал аңга тиреле толуп калган кар касаба болучу. Шиш мүйүз дароо ошол жакка бурулду. Кыр аркасы менен капталы тим эле чыдатпай ооруп бараткан. Ооруган жерлеринде кан уюп, карарган так көрүнө баштаган. Жарааты ысып чыгып, сеп алдыра турган муздак бир нерсеге баскысы келген. Ак мейкиндикке жеткенде капталынан жатып жараатын касабаланган карга басты.

Мындай оор жарадардын арты бирөө эле. Эки-үч саатча кыйналып анан таксым болот эмеспи.

Кокус бул өлүп калса козуганын жайы кантет? Козуга энесинин кашында эмне болгонун биле албай турду. Ал азыр суук болгонун жана ач болгонун жана бардыгын: тоютту, жылуулукту алып жүргөн энесинин бир орунда кыймылсыз тургандай муздап жатканын гана билди. Эрке-леткен да, кам көргөн да ушул болучу. Козуга эмне болгондугун да жана мындан ары өзүнүн тагдыры кандай болоорун да түшүнгөнү жок. Бирок, эртеби-кечпи энеси өлөөрүн биз билебиз. Ал эмес аскага конуп турган карга да аркардын өлөөрүн күтүп отурат. Албетте, мергендин огу ушундан көрө козугага да кошо тийип, энеси менен бирге күм-жам кылганда алда-канча дурус болмок.

XI

Крэг чоңоюп, өтө сымбаттуу кулжа болду. Бою зоңкоюп өз үйүрүндөгүлөрдөн кыйла бийик, узун мүйүзү түрк кылы-

чындай аркайып көрктүү. Ийри мүйүз да абдан өстү. Бой жагынан Крэгден калыш кан жок. Мүйүзү гана баягы калыбында кыска-мултук, түбү томпоюп, урчук-урчук болуп жоон.

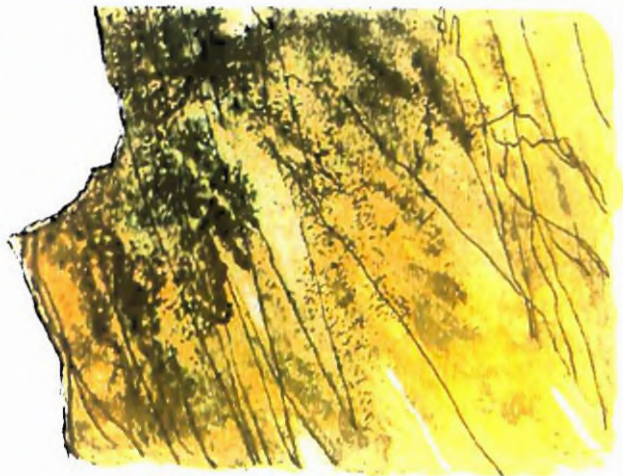
Кадимкидей күз келди, кулжалардын жүгүрө жана үйүрлөрүнө кайра кайта турган маалы. Бул күрдөөлдүү маал Крэгди күтүлбөгөн сыноолорго туш кылды. Ал өзүнүн жетилгенин үйүргө ичине имерилген оркойгон чоң мүйүздүү, буркуйган бука моюн кулжа келип кошулганда сезе баштады. Баарыдан мурда ал Крэгди үйүрдөн кууп чыкты. Крэг, Ийри мүйүз жана дагы жашташ үч-төрт жаш кулжа өздөрүнчө бөлүндү. Аркарлардын салты боюнча кулжалар жаш кезинде өз үйүрүнөн бөлүнүп чыгып кетип, өзүнчө жашоого үйрөнүү менен жетилет.

Соңку төрт жылды Крэг өзүнүн беш жолдошу менен ар кайда жер кезип жашап жүрүп өткөрдү. Ал акыл жана айла-амал тапкычтык жагынан артыкчылык кылгандыктан, ошондой эле энесинин салтын улап үйүргө башчы болуп алды. Алар жаңы жайыттарды, жаңы жолдорду ачып, жаңы жерлерди таанып-билүү менен өздөрү-

нүн кийинки көптөгөн ын-
тымактуу үйүр күтө турган
учурлары тууралуу ой жү-
гүртүшүп алыс саякатташты.

Крэг өзүнүн мындай сел-
саяк тиричилигин каалап
жасаганы жок. Анткени бой-
доктор тобунан далайга чей-
ин кол үзө албай жүрдү.
Мүмкүн мындай турмушка
да ал көнгөндүр. Кээде кый-
налды, бирок селсаяктык тур-
муш Крэгди курчутту, өзү-
нүн өзгөчөлөнгөн жөндөмүн
чыңдап, ал эмес өстүрдү.
Жыл өткөн сайын шагыраган
кулжалар тобу өзгөчөлөнүп
өсүп баратты. Мисалы, баягы
түнт жүдөө жүргөн Ийри
мүйүз да күчкө толуп, ке-
лишкен сымбат күттү. Ти-
лекке каршы, ал Крэгди жек
көрмөй адатын таштай албай
койду. Бир-эки жолу сүзүшүп
да көрдү, ал тургай байкат-
пай аскадан ары түртүп жи-
берүүгө да аракет жасады.
Бирок карасанатайлыгы үч-
үн өтө катуу жазаланды,
ошондон бери тарта эмчек-
тешинин жанына жолой ал-
бай, алыстап жүрөт. А Крэг
болсо чыны менен эле сук-
танарлык. Канаты бар неме-
дей артындагыларды таң
калтырып, аскадан аскага
секире алчу. Анын ийкем-
дүү булчуңдары менен жо-
нунан күн нуру чагылышып

туруучу. Крэг этин оорлогонду жана жыгылып кетем деп коркконду билчү эмес. Аны беш кар баскан, сегиз пуддан ашык салмактуу чоң кулжа десең эч ким ишенбейт болучу.

Анын мүйүзүчү! Айтмакчы ар бир кулжанын мүйүзү өздөрүнө жараша өзүнчө касиетке ээ. Бирөөнүкү толбой чыккан эки айга окшош болсо, экинчисиники — жоон, а үчүнчүсүнүкү жука. Айтор мүйүздөрү өздөрүнүн мүнөздөрүнө жараша жаралган. Крэгдики болсо өзүнө окшоп эң көркөм болучу. Артына ийилип, шакек түрүндөгү беш темгил-оюкча менен кооздолгондой эле. Ал шакекчелер Крэгдин турмушун: козуга кезин, кичинекей шиш мүйүзүн, биринчи кармашта кандай сыналганын, жыл өткөн сайын ал узунунан жана туурасынан кандай өсүп жетилгенин, Гендер-Пик чокусундагы кулжаларга али мындай көркөм мүйүз өсүп чыга электигин айтып турат.

Жат көзгө көргөзгөндөн ичи тартына тургандай асыл зат сыңары жалтылдаган Крэгдин сурмалуу эки көзү кош мүйүздүн көлөкөсүндө бекингенсийт. Козуга кезинде анын көздөрү кара күрөң тартып коймолжуп туруучу. Эми саргыч тартып, эки чоң алтын алкакка окшоп кооз. Ошол сүйрү алкактын ичинде карарып турган кош карек айлана-чөйрөсүн бүт бойдон чагылдырып балбылдайт.

Өмүрдүн кубанычы өз күч-кубатын сезе билүү. Бул

кубаныч — дүйнөдөгү жандуу жана саламатчылыгы бар нерселердин бардыгына таандык. Жолдоштору менен булчуңдарын керип-чоюп оюн салышканда Крэгдин да чери жазылып калучу. Анын чери кандайдыр бир коркунучтуу туңгуюктун үстүнөн асканын тигил кууш урчугунан туруп бул урчугуна учуп өткөндө да жазылучу. Ал эми туңгуюктун узун-туурасын өтө так аныктай алчу. Ал пантерадан амалдуу секирик жасап качып кутулууну самачу. Ошондой эле ага тоонун эң бийигине чыгып алган кийиктердин качканы жагуучу, аларды дыркыратып ойго кууп түшкөндү жактыруучу. Ал өзүнүн ар-бир кыймыл-аракетине ырактанчу. Өзүкүн жөндөмдүүлүгүн жана күчтүүлүгүн дайыма сезүүчү. Анан кыш башталаары менен анын сүйүү кумары козголду, ошентип ал чыныгы жана асыл иштерди өткөрүүчү болуп калды.

Бир жолу өзүнүн күч-кубатына толук кубануу менен элес-булас оюна келген бир күңүрт нерсени издеп, тоонун ийри-муйру боорунда аскадан аскага учуп өтүп, өйдө-ылдый секирди. Үйүрдөгүлөрү менен анан, башка аркарлардын изи чалынгыча сызып жөнөдү, табигый туюму боюнча дал аркарлар бар жакка жөнөдү. Акыры аларды тапты. Аркарлардын бул үйүрү адегенде качышты, бирок колотко камап киргизгенден кийин, бир топ убаракерчиликтен соң жандарына кулжаларды жакындатышты.

Тоо кулжалары турмушта эч качан бир аркарга алым-сынбайт. Ал үйүрдөгү аркарлардын баарын элегиси келет. Жана да кандай гана чатак болбосун учурунда катуу кармаш менен чечилет. Буга чейин Крэгдин жолдошторунда жолдоштук гана мамиле болсо, азыр алардын баары өзгөрүлдү. Крэг алдыга атып чыгып, анын укугун талашууга ниеттенгендердин баарын бышкырып салгылашууга чакырды. Бирок атаандашуучулар канчалык көп болгонуна карабастан күч сынашууга эч ким батына албады, бул чакыруунун аягы тыптыйпыл тынч калуу менен бүттү. Үйүрдү бүт бойдон жеке өзүнө таштап Крэгдин жолдоштору оолактап кетишти.

Бул үйүрдүн көркү да, сыймыгы да Крэг болду. Аркарлар арасында анын аркайган кооз мүйүзү, заңкайган сындуу бою, алибетүүлүгү өзгөчө.

Жеңишке жетишкендин экинчи күнү Крэгке дагы эки

душман пайда болду. Алардын бирөө дал Крэг сымал сындуу, бойлуу, мүйүзү гана биртике чологураак, калган жагынан Крэгден калышаар эмес. А беркиси болсо... баягы Ййри мүйүз. Виз биринчи сөз кылган кулжа жакындап, бышкырып Крэгди жекеге чакырды. Анан ал алдыңкы буту менен жерди тепкилеп: «Күч жагынан да, көрк жагынан да сенден калышпайм, эр болсоң жекеге чык, болбосо үйүрдөн кууп чыгарамын!» деген белги берди.

Крэгдин көзү жалжылдап жанып чыкты. Жоон мойнун дыктышта жыйып, күлүк аттай башын өйдө-ылдый силкилдетти. Мүйүзү менен тигинин үшүн алды. Анан кулагын артка куушурган бойдон алдындагы жүткүнүп келаткан атаандашы сыяктанып чабуулга өттү. «Карс!»

Мүйүздөр бири-бирине урулду. Душман оңтойлуу жерде болгондуктан Крэгдин алгачкы чабуулу оңунан чыкканы жок.

Экөө тең анан бирин-бири көз өлчөмү менен өлчөшүп артка кетенчиктешти, кармашуу жүрүп жаткан асканын урчуктарына буттарын тайгаланып кетпес кылып бекем коюуга аракеттеништи. Кайрадан мүйүздөрү сынып кеткидей күч менен сүзүштү. Бул жолу Крэг күчтүүлүк кылды, тигини үлгүртпөй экинчи жолу дагы бир сүзүүгө үлгүрдү, бирок сол мүйүзүн атаандашынын оң мүйүзүнө илип алды.

Ушул учурда ал катуу ызаса батты, белгисиз бир душмандан каптал талаштыра катуу сокку жеди. Сокку катуу болгондуктан туңгуюкка кулап кете жаздады. Эбепке себеп дегендей, биринчи атаандашынын мүйүзүнө катуу илинип тургандыктан кулап кетпей асканын кырына асылып калды. Крэг туптуура жүзү кара душманы күү менен келип, таамай сүзө албай, өз боюн өзү токтотууга жарабай аскадан учуп бараткан кезде ыргып турду.

Бир нече мүнөттөн кийин асты жактан күп эткен күңүрт дабыш угулду. Бул Ийри мүйүздүн дабышы болучу. Ал эмчектеш бир тууганына карасанатайлык менен казган орго акыры барып өзү түштү.

Ийри мүйүз бетме-бет беттешкенде Крэгди жеңе алуучу эмес, ошондуктан ал арамзалык кылып алдыртан жоготууну көксөгөн. Аны так ушул арамза ою эки жүз метр бийик аскадан учуп өлүүгө аргасыз кылды.

Эми Крэг өзүнүн чыныгы атаандашын эки эселенген каардуулук менен качырды. Дагы бир катуу кармаш башталды. Акыры чакырылбаган «Мейманы» сүзүүгө туруштук бере албай жыгылып түштү. Бирок ордунан тура калып качып жөнөдү. Адегенде анын артынан сая түшүп Крэг бир топ жерге чейин кууп барды, анан ал кууганды токтотуп өзүнүн жаңы үйүрүн карай шаңдуу бурулду.

1887-жылы Скотти Тамекилүү булак аймагынан ооп кетти. Буга чейин эле илбээсиндер атылып бүткөн, анда-санда бир кабылбаса аркарлар деле калган эмес. Колорадо алтын кени кайрадан ачылды деген кабар угулган соң Скоттинин көңүлү бузулуп түштүккө жөнөдү. Булактын жанындагы эски жепирейген жер тамы кайрадан кароосуз калды.

Крэг үйүр башчы болгондон бери беш жыл өтүп кетти. Беш жыл бою ал энеси үйрөтүп кеткендей жыргап-куунап жашады. Ал үйүрүн аркарлардын миңдеген жырткычы бар токойлуу ойдуң жана тоо этектеринен оолак алып жүрдү. Алардын коркунучсуз жайыты карын шамал айдап кеткен тоонун чокулары. Аякка пантера да, мылтыкчан мергенчи да өңүп жете албайт эле. Чар тарабы ачык, бардык караан көрүнүп турат. Ал тоодон туз кенин тапты. Дайыма шор сурап аркарлар эми жол арытып кооптуу ойдуңга түшкөндөн кутулушту. Алыстан көзгө көрүнүп калбас үчүн, ал үйүрүндөгүлөргө аскалуу жон эмес, кырдын коңул жагы же жапсар менен жүргөндү үйрөттү. Бул амалга дагы бир «жашынмай» деген табылгасын кошумчалады. Илгери кимдир бир мергенчиге аркарлардын үйүрүнө өңүп жетүү мүмкүн болсо, анда аны байкап калышып, учкан куштай качуу тактикасы менен кутулушчу. Ал кезде жаа, жебе, мылтык менен куралдуу душмандан качып кутулууга ал дурус тактика болучу. Жебеси бар болгону ууландырылчу. Азыр магазиндүү карабинден эр болсоң чуркап качып кутулуп көр. Крэг бир башка ыкманы байкап көрдү, аны үйүрдөгүлөрүнө үйрөттү: көмкөрөсүнөн түшүп, таптакыр кыймылдабай калма ыкма. Бул ыкма он жолку жасалма уунун тогуз жолкусунда тең мергенчилердин ишенимин кетирди. Ошентип Крэг өз тактикасынын туура экендигине көп жолу ынанды.

Кандай гана уруу болбосун өздөрүнөн табият тартуулаган шыгы бар улуу башчы чыкса, ал ошол уруунун бактысы. Анын сыңарындай Крэг тоо аркарларынын түрлөрүн жакшыртууга жол ачты. Андан тараган тукум бүткүл Гендер-Пик чокусунун аймагына, чыгыш жагынан Кинтли көлүнө дейре кеңири тарады. Алар демейдегилерден алда-канча

сезимдүү, күчтүү, дени сак, чымыр. Мындай сапат өз кезегинде Крэгдин тукумунун өсүшүнө шарт түздү.

Беш жыл ичинде Крэгдин сырткы кебетеси бир топ өзгөрүлдү, ал эми дене түзүлүшү мурдагыдай эле келишимдүү жана келбеттүү. Буттары да баягыдай көркөм, мурдагыдай күчтүү. Башы деле баягыдай, тумшугу агыш. Көздөрү янтардай жалтырак. А мүйүзүчү! Укмуштуудай өзгөрүлгөн. Ал мурда деле башкалардыкынан айырмаланчу. Азыр болсо таң калаарлыктай. Жыл өткөн сайын мүйүзү улам өсүп, мүйүзүндөгү уюлдар улам көбөйдү, ал Крэгдин ийгилиги менен күрөшүнүн, кубанычынын күбөсү болгонсуйт. Бир жылы анын мүйүзүнө кара кочкул уюл пайда болду. Ошол жылы жугуштуу ылаң каптап, бүткүл тоо аймагындагы аркар-кулжалар кеселден сандаган аркарлар козугасы менен өлүп, а тургай алибеттүү, алдуу-күчтүү кулжалар набыт болду, андан Крэг да качып кутула албады, акыры андан айыкты, бирок ал оорунун изи шакектенген шаа мүйүздүн чорунда калды.

XIII

Беш жыл бою жер кезип кыдырып жүргөндөн кийин, кары мерген Скотти Тамекилүү булактын жанындагы тамына кайра келди. Жер тамынын үстү оюлуп түшкөн, аны оңдоого эмнегедир шашылганы жок. Себеби, адегенде эки жагын байкап көрүш керек эле, оңдоого болобу. Карабинин колуна алган мергенчи өзүнө тааныш тоолорду байкап келүүгө жөнөдү. Жакын эле жерден жайылып жүргөн аркарлардын эки чоң үйүрүн көрдү, анан аларды атып алууну чечип, үстү түшкөн үйүн оңдоого бир топ күнүн өткөрдү. Якиникек тоолорунда жашаган айбанаттардын каардуу душманы ошентип кайрадан бул арага пайда болду.

Скотти улгайып калган, ошондой болсо да ал алдуу-күчтүү, бир аз гана көзүнүн курчу кайткан. Жаш убагында ал көз айнек тагынып же дүрбү асыгандарды көргөндө шылдындап күлүүчү, а эми болсо дүрбү сатып алып, ансыз жүрө албайт. Дүрбүсү менен ал тоолордун алыскы чокуларынын этегине дейре сыдыра карап чыкты. Бир нече жолу анын көз жоосу Крэгдин көркөм келбетине кадалды.

Биринчи жолу аны көргөндө «Ох-хо, мүйүз деп ушуну айт!» деп суктанды. Анан олуясынып «бул мүйүз меники болот!» деп кошумчалады. Ошентип убакытты көп создуктурбай Крэгди атуунун аракетинде болду. Айдан ай өттү. Бирок сейрек кездешүүчү тигил шаа мүйүздү жакын арадан көрө албады. Ал эми Крэг болсо бир нече жолу жакын эле жерден карт мергенди көрүп, бирок өзүн байкатпады. Дүрбүсү менен Скотти алыс асканын учунда турган Крэгди боолго-лоп калган күндөрү болду, аска зоону айланып өтүп өңүп да көрдү, бирок ордуна таппайт. Крэг чыны менен эле кээде качып кетүүчү, а көбүнчө аскага жашынып алып жакын эле жерден карап, карт мергендин ар бир кыймылына көз салып туруучу.

Бир курдай Скоттинин үйүнө Ли аттуу мал чарба өнөр жайынын өкүлү конокко келди. Ал ышкылуу аңчы, атты жана ит бакканды жакшы көрүүчү. Ырас, анын аттары тоодон аң уулаганга керексиз болучу, бирок, аны үч мыкты орус тайганы ээрчип жүрүүчү. Ал сүйлөшүп отуруп, Скоттиге тайгандарын кулжаларга салып көрүүнү сунуш кылды. Скотти жылмайды:

— Баамымда, сиз, аңчылыкты түз талааларда кылат окшойсуз, тууган! Адегенде Крэг кандай аскаларда жүрөрүн көрүңүз.

Якиникек дарыясы башталган жер — гранит таш дубалдуу караңгы жараканы элестеткен Гендер-Пик чокусунун түштүк жагы Скинклер капчыгайы деп аталат. Бул жараканын тереңдиги 500 футка чейин жетет. Гендер-Пик чокусу тараптан дарыяга ийрейген борчуктуу кыр кептелип, ал күркүрөгөн агымдын үстүнө асылган узун урчук менен бүтөт.

Бул борчук таштуу кыр аркарлардын мергенчилерден сактануучу жайы эле, Ли жана анын үч тайганын бир кызык капыстыктан ээрчитип жетип бараары менен Скотти дал Крэгдин өзүн көрдү. Мергенчилер асканын коңулуна жашына өңүп Крэг турган жерге жөнөштү. Бирок мурдагы окуя кайталанды: Крэг көздөн кайым изсиз жоголду. Так айтканда таптакыр эле изсиз эмес, алар урчукту кемире баскан чоң туяктын изин табышты. Тилекке каршы, ал кай тарапка кеткенин аныктоого жардам бергени жок. Эгерде тайгандар жакын арадагы асканын чуңкурларын, кыска кайыңдарды шимшип жыт чалып кирбегенде, Скотти Крэгдин дагы бир жолу көздөн кайым жоголуп кеткенин күндөлүгүнө жазгандан башка эч нерсе кыла алмак эмес. Капыстан тайгандар ажылдап үрүп киргенде букмада жаткан Гендер-Пик чокусунун керемети — Крэг аркайып качып чыкты. Ал жапыс бадалдарды аралай чаап, миздүү аска таштардын үстүнөн секирип өтүп, зор ишеним менен керемет көркөм

мүйүзүн бийкечтердин кулагындагы сөйкөчө көрбөй көтөрүп качып барат. Анын артынан бүтүндөй үйүрү учуп жөнөдү. Эки карабин тең октолуу болучу. Бирок аркарларды такымдап кууп алган үч тайган мергенчилердин кароолуна илинтпей жаап калды, ошондуктан карабинден алар ок чыгара алышпады.

Крэг баштаган үйүр бүт бойдон кыр өйдө салды. Ачык талаа болгондо тайгандар аркарлардын артта калганына, а тургай Крэгдин өзүнө деле кууп жетмек. Аска таш, зоокалардан аркарлар артыкчылык кылып чендетпеди. Качып бараткандарды жакшылап көрүп калыш үчүн мергенчилер экиге: кырдын оң жагына бирөө, бирөө сол жагына түштү. Гендер-Пик чокусунан кесилип калган Крэг түштүк капчыгайды карай качты. Дарыяга жакын кырдын жону түзүрөөк эле, аркарларга тайгандар жетип келатты. Ошол учурда Крэгдин күтүүсүздөн артка бурулганын мергенчилер көрүп калышты. Ал эми Крэг болсо эми үйүрдүн артында. Уңкул-чүңкул жерге келгенде аркарлар кайрадан алдыга озушат. Эки-үч мил жерди басып өткөндөн кийин өмпөк-төмпөк аскалуу Скинклер капчыгайына келишти. Бир-эки мүнөт өткөн соң аркарлар акыркы асканын учуна чогулушту. Коркунучтан корккон байкуштар биринен бири бүжүрөшөт. Айлана-чөйрөсү тим эле ор, артында ажаан үч тайган, булардан ашкан эки каардуу мергенчи. Крэг алдыга атып чыкты. Туюкка капталып өлгөндөн көрө учуп өлүүнү чечти. Жапайы айбандар эч качан ырайым кылганды билишпейт эмеспи.

Ал азыр тайгандардан кыйла алыс турат, ышкырып кайып өткөн эки окту чыгарган мергенчилер али көрүнө элек. Тайгандар менен кармашып көрүүгө боло тургандыктан алардан Крэг корккону жок, ал эми мергенчилердин огу болсо сөзсүз өлтүрөт. Азыр Крэгдин алдында бир гана жол турду. Ал жол албетте башкага караганда коркунучсузураак, бул капчыгайдын гранит жалама бети. Бирок булардын ууга бышкан куугунчулары улам жакындап келет, оюнда «кармап алдык го эми» деп шаңданышкан ырайымсыз мергенчилер. Өмүр азыр кылдын кырында, ок жаңылып өлүү же капчыгайдын түбүнө түшүп кетип эптеп-септеп кутулуу. Тилекке каршы ойлоп турууга убакыт да жок: үйүр башчы муну дароо чечүүгө тийиш.

Ал түпсүз ордун кыл учуна келди да төмөн карай секирди. Бирок бул секирик курулай жандалбастоо эмес эле. Түпсүз тунгуюктун жылмакай бетинде 30 футча төмөн, өзүнүн тумшугунун агынчалык кичинекей урчук көрүнүп турган. Крэг дал ошол урчукка ушунчалык таамай секирди. Анан анда бир нече гана мүнөт кармалып турду, тунгуюктун экинчи бетиндеги үстүнөн аска менен жабылып турган, тигинден кичине чоңураак урчукту көрөгөч Крэгдин көрүшү үчүн ушул эле ирмем жетишмек. Ал булчуңдарын түйүп, ийкемдүү белин оңдоп-түсөп экинчи урчукка секирди. Андан үчүнчү урчукка, анан тунгуюктун жылмакай боорундагы бодурларга жабышты. Анын жумшак туяктары кээ бир учурларда таканчыктоого араң үлгүрүп жатты. Анан тунгуюктун ичке кырбусу менен туура ылдый капчыгайдын кууш тумшугун карай өттү. Ошентип, акыркы жолу 20 метр футча жерге секирип дарыянын тар агымына чыкты.

Башчынын эрдигине маашырланган аркарлар анын изин улашты. Бул тунгуюк кадимки тирелген аска болучу. Эгерде Крэг кичинекей эле жерден жаза басып алса анда бардыгы туюкка камалып өлмөк. Бирок иш мындай болгону жок. Аркарлар үйүр башчынын артынан укмуштай шамдагайлык жана кылдаттык менен жалама гранит боордогу бир урчуктан экинчи урчукка секирип отуруп өтүштү.

Тилекке каршы акыркы аркар экинчи урчук ташка секирген кезде анын үстүнөн үрөйдү учурган ачуу үндүү сарала үч жандык ылдыйды карай учуп түштү. Бул баягы тайгандар. Күлүк жана тайманбас тайгандар эки анжы болбой аркарларды кууй беришип, алданып калышканын алар кеч сезишет. Бул учурда дарыянын ылдыйкы агымында өзүнүн үйүрүндөгүлөрдү Крэг чогултуп алган эле. Жогор жактан мергенчилердин кыйкырыгы менен ышкырыгын укту. Ал эми төмөн жагынан Якиникек суусунун шарактаган толкуну деңизди карай аябай тытылган тайгандардын тарпын агызып баратканын көрдү.

Аргасы кетип шалдайган Ли менен Скотти асканын кырына келип токтошту. Аркарлар менен тайгандардан дайын жок. Бул жерден тигилердин кимдир бирөөсүнүн аман калышы таптакыр мүмкүн эместей эле. Бул ишке тиешеси болбогон бир топ сөздүн башын чүркөп Скотти үнүн бийик

чыгарып кобуранды. А Ли болсо ыйлап ийеалбай турган. Албетте Линин кайгысын ар бир эле адам түшүнүүгө тийиш, жакшы көргөн мыкты тайгандарынан күтүүсүз ушинтип айрылып калыш оңой бекен.

— Брэн! Ролло! Ида! — деп иттеринин аттарын атап чакыра берди. Буга жооп кылгансып түнөргөн Скинклер капчыгайынын удургуган шамалы гана бирде ышкырып, улуп-уңшуп турду.

XV

Ли боорукер, көңүл тоёрлук жаш жигит эле. Тайгандарынан ажырап калуу буга катуу сокку болду. Эки күн бою кепесинен чыкпай калды. Анын саякатты улантуу каалоосу таптакыр жоголду. Бирок бир топ күн өткөндөн кийин күндүн жаркырап ачык тийгендигинен жана тоонун таза абасынан улам көңүлү кичине көтөрүлүп, Скоттинин аң уулоого чыгалы деген кеңешине макул болду.

Алар тоону өрдөп отуруп чокуга чыгышты. Скотти улам токтой калып көрөгөч дүрбүсү менен туш-тушту карап коюп, соңку тыныгуусунда ал:

— Охо! Тигине Гендер-Пик чокусунун карт кулжасы. Өзү, дал өзү! Мен аны Скинклер капчыгайындагы туюктан учуп өлгөн экен деп ойлоп жүрбөймбү!

Ал таң калгандыктан турган жерине отура кетти. Ли болсо анын дүрбүсүн алып тоону карап аркайган мүйүзүнөн улам Крэгди дароо тааныды. Жүзүнө кан чуркап сүйүндү. Себеби, эми бул жаш жигиттин өч алууга да, Крэгди атып сыймыктанууга да кезеги келди. Баягы учуп өлгөн тайгандарын эстеди.

— Байкуш, карт Брэн! Мээрбан Ролло менен Ида!

Буктурмадан сактанууга айбандар ушунчалык начар болот эмеспи, ошондуктан Скотти бул жердин коюн-кончун жана аркарлардын адатын жакшы билүүчү.

— Крэг эч качан шамал улай жүрбөйт, ошондой эле эч качан жашынаары аска-зоодон алыстабайт. Демек, ордунан козголсо эле Гендер-Пик чокусун карай тоо кыркаларынын бул же тигил бети менен качып жөнөйт, эгерде ал мени көрүп калса батыш жактагы жонго салбайт. Демек сиз кыр-

дын чыгыш жак бетинде турушуңуз керек. Мен Крэгди андасанда көрүп калуучу тигил кырга барып өңүт алыңыз, эки саатча убакыт берем — деди Скотти.

Ли болжошкон жерге жөнөдү. Скотти болсо эки саат күткөн соң бийик асканын чокусуна чыгып, атайлап кол булгап, аркарларды даана көрсүн деп көлөкөлөнбөй ары-бери басты. Мергенчи кулжаларды көрө алган жок, а кулжалар болсо алда-качан көргөн. Кадик мерген аскалардын коңулун жамынып түштүк жагына өтүп, Крэг турган жерге чыга баштады. Бул амал-айланын баарын алар кулжага жолугуш үчүн эмес, ага көрүнүү үчүн жасашты. Жашырылган Крэг далысын чыгарбай туруп көрсүн деп аракеттеништи.

Ли болжошкон өңүтүнө жетип отурду. Биртке күткөн соң жакын эле жерден таштан-ташка жеңил секирип бараткан Крэгди көрдү. Ээрчиткен үч аркар бар. Анан сосналар өскөн асканын жаракасына житип кетип, кайра тез эле жондун аркы жагынан атып чыгышты. Кулактарын куушуруп, куугундан катуу качып бараткандай. Жаракадан алардын артынан бир добуш угулду. Бирок бул Ли күткөндөй карабиндин тарс эткен үнү жана Скоттинин дабышы эмес эле, карышкырлардын улуганы болуп чыкты. Аркарлар асканы жамына карышкырлардан качканда оңой кутулаары бышык болучу, ал эми айлана бадал, тоонун бети болгондо карышкырлардын кууп жетиши үчүн оңой эмеспи, — алдынан апсайган беш карышкыр көрүндү. Ачык жалама бетти карай аркарлар чымын-куюн болуп баратышат: алдында Крэг, анын артында бирине-бири куйрук-улаш үч аркар, алардан 40 кадамча жетип-жетпей беш ажаан карышкыр. Аркарлар качып бараткан тайпак тоонун чыгыш тарабынан тарып, ал аскалуу адырга биригет. Ал эми аскалардын коңулдары болсо ишенимдүү жай экендигин аркарларга узак жылдар менен эсепсиз коркунучтар үйрөтүп коюшкан. Ошол себептен бул жолу алар үйүр башчынын артынан калбай асканы карай качышты. Бирок бирөө майда кайыңдын тамырына чалынып кетенчиктеп, бир топ баалуу мүнөттөрүн жоготту. Крэг эки жагы тең туңгуюк аскалуу адырларга жеткен кезде карышкырлар бир секирим аралыкча эле калган.

Аркарлар коркунучту билдиргенде — Крэг карышкырларды көздөй жалт бурулду.

Ал анан үстү кууш, асты түпсүз, бир жагы бийик гранит аскага келип турду. Аркарлар Крэгге токтобой чуркап өтүштү, аларды карышкырлар жандуу улуп такымдап кууп баратышат. Бул бөрүлөр турмушунда көп эле жолу аркарларды жарышкан, а азыр болсо бул олжого шилекейин чубуртушууда. Алар дароо кол салууга өтүштү. Бирок мындай тар жерде бирден кол салса дурус болмок, алдыңкы карышкыр секирери менен анын азуусу мүйүзгө барып такалды. Анан анын башын кандайдыр бир катуу күч кысып, ошондой эле бир катуу күч туюк жарга түшүп кеткидей кылып арттагы карышкырды көздөй ыргытты. Калган үчөө кол салуусун улантууда. Ал эми камалган кулжада болсо күүлөнүп келип кол салууга мүмкүнчүлүгү жок болучу, бирок анын башындагы мүйүзү коргонууга жетишээрлик курал эле. Биринен кийин экинчи карышкырды сүзүп туюк жарга ыргытты. Кичине артка чегинүүгө жана өзүнүн күчүн жыйнап алууга эми гана Крэгге мүмкүнчүлүк болду.

Жаалданган карышкырдан башка кандай гана жырткыч болбосун коркууну билет эмеспи, бул анткен жок. Тескерисинче, мындан мурдараак өлгөн өзүнүн бөрүлөрү өңдүү атырылып тиш салды. Крэг кайрадан чагылгандай айбаттуу керемет мүйүзүн ишке киргизип — акыркы апсайган душманынын талпагы аскага таптакыр жайылгандай күч менен

сүздү. Анан ал аны кандайдыр бир таштанды чүпөрөктү мүйүзү менен илип алгансып, илип алып туюк жарга ыргытты. Ошол жардын кырынан ал карышкырдын тарпы көздөн далда болгончокту кантип төмөн карай чимирилип баратканын карап турду.

Кулжа таноолорун дердейте, бышкырынып чыгып келген аттан бетер келишимдүү башын өйдө көтөрдү да, кандайдыр дагы душман барбы-жокпу дегенсип алдыга карады. Анан артына бурулуп өзүнүн аркарлары кеткен жакты карай жеңил-желпи секирип сапарын улады.

Жаш жигит — Ли бар болгону элүү кадам аралыктагы өңүтүндө бул көрүнүштүн баарын байкап турду. Ал арканын колунда эле, элүү кадам жерде дапдаана көрүнүп турду. Карт мерген Скотти мынчалык жакын келмек да эмес. Ырас бүгүн Ли жүрөгүн жибиткен бир зор эрдикти көрдү. Мындай кайратман өмүрдү кыюуга батына албады. Турган жерине көчүк басып:

— Чыныгы башчы, жана баатыр экенсиң! Жардан учурап өлгөн тайгандарымдын кунун кечтим! Кандай көркөм аркарысың. Менин колум сага эч качан көтөрүлбөйт, — деп кызуу сүйлөндү.

Бирок, Крэг муну такыр сезген жок. А Скотти болсо тап-такыр түшүнмөк эмес.

XVI

Арадан жылдар өттү. Далай мергенчи Крэгди көрүп, анын укмуштуу мүйүзүнө суктанышты. Ал жөнүндө тараган имиш сөздөр да чоң шаарларга дейре жетти. Сейрек буюм жыйнаган адамдарга жазыксыз жандыктын өмүрү керек бекен, анын башына ушунчалык кооз мүйүзү бар үчүн ойго келбегендей кымбат баа коюшту. Далай адамдар бул жагдайда күчтөрүн сынап көрүштү, бирок натыйжа чыкканы жок. Акыры дайыма акчага муктаж болуп жүргөн Скотти сунуш кылган суммага азгырылып, дагы бир мергенчинин жетегинде кулжанын изине кайра түштү. Бирок алар өзүнүн үйүрүнүн курчоосунда турган Крэгди алыстан бир гана жолу көрүштү, анан үч күн бою кызуу кууп жүрүшүп, ага жакындай алышкан жок. Акыры Скоттинин жандоочусу: «акчаны канча кылган менен башкача жол менен табышыбыз керек экен» деп үйүн карай жөнөдү.

Бирок Скоттинин сурданган көзүнөн тырышчаактык менен туруктуулуктун учкундары жанат — дал ушул сапат адамды жер ээси кылган эмеспи. Ал дагы өзүнүн жепирейген алачыгына кайрылды, бирок ал бул үйүнө узак жана ырайымсыз аңчылыкка даярданыш үчүн кайрылды. Анын алгандары: Карабин, жууркан, дүрбү, ширеңке, тамеки, суу үчүн кумара, кургатылган канаттуунун эти салынган баштык, үч-төрт кадак шоколад болду.

Өткөн жолу болгон жерине кечээ кайра келди да, үйүрдөгүлөрдүн карды тебелеген издери каптап калган, бирок ошентсе да тигилердикинен даана бөлүнгөн кулжанын изин кууп жөнөдү. Скотти бир-эки курдай үйүр өргүгөн жерди көрдү, көрөгөч дүрбүсү менен айланасын кайта-кайта каранды. Бирок эч кандай жандуу нерсе көрүнбөйт. Ал түндөсү чокуга түнөп, таң куланөөк салганда жолго чыкты. Бир нече саат жол жүргөн соң мергенчи Крэг токтогон жерге келди, калыбы биртке тыныгып, ыраактан өзүнүн куугунчусунун бар же жок экендигин байкап, албетте артында

аңдып келатканды билген. Ушул жерден анын үйүрүнүн изи бир түз сызыкка тартылып, адырмак жайытты көздөй кеткен.

Күндүзү Скотти из кубар аңчы машкеден бетер көгөрүп из кууп, түнкүсү аска үңкүргө түнөп жүрүп отурду. Үңкүрдө жатканда анын маңдайындагы оту, киши өңдөнүп тамеки тартканы болбосо чээндеги жапайы айбандан деле айырмасы болгону жок. Эртең менен ал кайрадан жолго чыкты. Бир нече сапар алыстан өзүнөн түштүктү карай качып бараткан аркарлардын үйүрүн көрдү. Дагы бир күн өттү да, аркарлар түштүк Якиникек тоо кыркаларынын чатына куулуп ташталды.

Булардын түштүгүндө ороктой ийрейген тоолор менен курчалган талаа, чыгышында — Флэтхэд дарыясынын түндүк айрыгына чейин төө өркөч тайпак кырка тоо созулуп жатат. Ал эми түндүгүнөн буларды каардуу душман такымдап көшөрө кууп барат. Аркарлар каякка бараарын билишпей олку-солку болуп турду, кыраакы Крэг качан гана өзүнүн үйүрүн тоонун жантайма батыш боору менен тымызын алып өтүүгө аракет жасап, артка бурулган кезде мылтыктын тарс эткен үнүн укту. Ок анын бир мүйүзүнө тийип ийнин куйкалап өттү.

Бул ок Крэгдин тынчын кетирди. Ал жалт каранып алып, биздин түшүнүгүбүздө «колуңардан келишинче качып кутулгула» деген белги берди. Үйүр туш келди чачырап качты. А Скотти болсо бир гана картаң Крэгди аңдыды, мергенчи үчүн калганынын кереги жок болучу. Кулжа чыгыш тарабындагы жантайма менен түптүз төмөн карай салганда сөгүнүп-сагынып, күйүгүп анын артынан түштү.

Флэтхэд дарыясына аз эле аралык калган. Крэг музга чыгып, анын бодурлары менен кардын өңгүл-дөңгүлүнө таканчыктап тура калып, шамалдын согушуна жараша багытын өзгөртүп, түндүк-чыгыш тарапты көздөй эртеден кечке жүрүп отурду. А Скотти болсо мурдагыдай эле анын артында. Бешинчи күн дегенде Терри көлүнүн жанына келишти. Скотти бул жерлердин шартын жакшы билүүчү. Эми кулжаны аягы туюк капчыгайдан чыгуучудай болуп түз эле чыгышты көздөй жөнөдү. Бирок анда бир гана жол бар — ал ушул туюктан чыгып кеталбай кайра тартмак.

Муну жакшы билген Скотти из кууганды таштап, түз эле түндүк тарабындагы Крэг сөзсүз алдынан өтө турган жарга жетип кулжанын кайра келишин күтүп отурду.

Аңгыча капыстан туман менен кар-бурганак айдап келүүчү батыш тараптан шамал көтөрүлдү, муну бул тоодогулар «чуник» деп аташат. Ушул шамал жаңы эле сого баштаганда асман бубактап, жарым сааттан кийин кадимки каардуу бороон бурганактады. Жыйырма кадам аралыктан аркысы көрүнбөй калды. Бурганак бир нече мүнөтчө катуу болуп, анан сээлдеп отуруп эки сааттан кийин басылды, булуттар тарап асман ачылды. Скотти дагы бир саатча күттү, кулжа көрүнгөнү жок. Мына ушундан кийин Скотти ордунан туруп, айланасын карады. Кар басып калган жерлерден аркарлардын изине окшогон оюктарды даана көрдү, алар салаңдаган аскага жашынып калышкан. Крэг бул жолу да мергенчини алдады: ал кар элеген коюу бурганакты жамынып көрүнбөй туюк капчыгайдан чыгып кеткен.

XVII

Флэтхэд дарыясынын чыгыш жээгине Крэгдин тайманбай өтүп кетишинин кандайдыр бир купуя сыры бар деген жыйынтыкка келди Скотти. Ал сыр түшүнүктүү — Кулжа бийиктеп отуруп, мурда өзү көрүп-билип жүргөн Кинтла көлүнө бармак. Азырынча чинук согуп турган учурда кулжа батышты карай тынымсыз жүрө берип, кокус шамалдын агымы түндөсү өзгөрүлсө, албетте, чыгыш тарапка бурулмак. Скотти дал ушундай ой жоруп из кууганын токтотту да, суу мойнок аркылуу кыска төтө жол менен көл тарапка өттү.

Түнкүсү шамалдын багыты чыны менен эле өзгөрүлдү. Эртеси Скотти көлдөн бөлүнгөн кең өрөөндү үстүнөн карап туруп, төмөндө кыймылдап бараткан караанды байкады. Ошол замат жашынып анын жолун кесе жүгүрдү. Болжогон жерге жетип барып, айланасын сак караса, тигинде, беш жүз кадам алыстыкта айтылуу Крэгдин өзү маңкайып турат. Экөө тең бири-бирин алаканга салгандай көрүштү. Скотти мүнөтчө үнсүз карап туруп:

— Болуптур, кайран Крэг! Менин колумдасың эми. Се-

нин ажалың мына, менмин!
Эми качып кутула албайсың!
Кандай амалданба шаа мүй-
үзүң меники болот. Азыр,
ак жолум үчүн бир байкап
көрөйүн.

Ал карабинин көтөрүп
туруп атып жиберди. Бирок,
экөөнүн аралыгы кыйла бар
эле. Түтүн чыкканча кулжа
кыймылсыз турду. Мылтык
түтөөрү менен шарт бурулуп
секирди, ок ал мурда турган
жердеги карга сайылды.

Крэг жалт берип артка
кайрылды да көлдүн түштүк
жээгиндеги тоо менен чыгыш
тарапка суу бөлгөн мойнокту
көздөй каргыды. Анын ар-
тынан бир топ алыс айтканы-
нан кайтпаган Скотти сүй-
рөлүп жөнөдү. Акыл-эси ме-
нен ар-намыс сезими бул ара-
кеттерден натыйжа чыкпай
тургандыгын билдирип кө-
нүл кайт кылгандан кийин
да умтулган максатына же-
түүгө анын өзгөчө чыдам-
дуулугуна, дагы өзүнүн ра-
сасына таандык көктүгү,
кайра жангыс чечкиндүүлү-
гү аргасыз кылды. Мындай
көктүк адамдын көзүн бо-
зортуп адатта өлүмгө түртөт
эмеспи, ал эми жеңилгендер
дале болсо жеңүүчүгө сокку
урууга аракеттенет жана
аны менен кошо өлгүсү келет.

Кайрадан керээли-кечке

из кууду. Анан — түнөдү, эртең менен туруп сапарын дагы улады. Кээде из бат эле көрүнөт, кээде жаңы кар басып калгандыктан изди таппай калат. Ушинтип күндөр өтө берди, Скотти кулжаны далай жолу алды жагынан көрүп, бирок жакындай албады. Кексе кулжа карабиндин огу беш жүз кадамга гана жетээрин түшүнгөнсүп, Скоттини андан жакыныраак аралыкка жолотподу. Ал артымдан сая түшкөн мергенчини көп алыстатпай, айлакеткенде кайсы аралыкта келатканын көрүп жүргөнүм дурус болчудай деген жыйынтыкка келгенсийт. Бир ирет мергенчи ок жетээрлик аралыкка эптеп өңүп барды эле, батыштан жорткон шамал Крэгке коркунуч жытын туйдурду. Бул учур Крэгдин сар изине чөп салып жүргөн алгачкы айы болучу. Андан соң Крэг аңчыны көз карегинен алыстаткан жок.

Эмне үчүн Крэг аңчыдан алыстап кете албады? Себеби ага оттош да керек болучу. А аңчыда болсо бир топ күнгө жеткидей көтөрө жүргөн канаттуунун кургаткан эти, шоколады бар. Азыгы түгөнсө коён же каракур атып алып, отко куйкалап жеп, керээли кечке жыргайт.

А кулжа болсо кар баскан чөптү таап, аны кардан тээп жеш керек. Узакка созулган куугун анын шайманын кетирди. Көзү баягыдай жайнайт, кыймылы деле баягыдай ийкемдүү, келбети келишимдүү, бирок ичи кабырылып ачкалык басып, күчтөн тайытып барат.

Куугун беш жумага созулду. Ушул убакыттын ичинде Крэг бир гана жолу батыштан кардуу бороон согуп, экөөнүн ортосуна ак көшөгөдөй парда тартылган кезде тыныкты. Калган күндөрү биринен бири калбай ээрчишип келишти. Таң ата Скотти муздак ийининен карышкырча атып туруп: «Крэг, кана жолго чыктык» — деп кыйкырат. Аркы жондо алысыраак аярлап турган кулжа даярмын дегенсип жер чапчып, тумшугун көтөрүп, шамалга тосуп жолго чыгат. Бирде арышын кенен таштап, бирде жай жортуп, аңчыны беш жүз кадамга жакындатпай келет. Скотти отура калып дем алса ал чөп искейт. Аңчы көрүнбөй калса, кооптонуп, ага өңүт бербей, көрүнөө жерге чыгып алыстайт. Эгер Скотти көпкө туруп калса кулжа аябай сактанып, ордуна жылбай карап калат.

Арадан опокшош он жума өттү. Аңчы менен кулжанын ортосунда бир кызык мамиле пайда болду. Крэг тигил караанга көнүп алып, Скоттини куткарбас куугун, жабышкан кырсык катары туят. Бир жолу эртең менен Скотти ордуна туруп, кулжаны түндүк жактан издеп жатып өзүнүн артынан узакка созулган бышкырыкты угуп калат, кылчайса, чыдамсыздык менен күтүп Крэг турат. Бул учурда шамалдын багыты өзгөрүлүп Крэг да багытын өзгөртөт, бирок өзүнүн бөлүнбөс жандоочусуз жолго чыгалбайт. Дагы бир ирет Крэг бир эле секирип өткөн суудан Скотти өтө албай жүрүп эки саат убактысын жоготот. Акыры кыйынчылык менен суудан өтөт, бирок баягы тааныш бышкырыкты дагы угат, караса Крэг, ал эмне себептен кармалып көрүнбөй жаткандыгын билүүгө келген.

XVIII

Ушинтип кубалашып жүрүп кышы бою алар тоо кыркалары: көк мелжиген Кутеней бийиктигинен тартып батыш

шамалын улай Каргалуу уя белин басып өтүшөт, анан түз эле түштүктү карай чыгып, Макдональд кырка тоолорунан Гэльтомга чейин барышат. Күн сайын ушул, уч-кыйрына көз жетпеген чексиз ак ааламда кыбырап жылып бараткан эки кара караан. Бир нече жолу булардын алдынан башка аркар-кулжа, мергенчи чыкты. Дагы бир жолу Скотти жөнүндө, анын аңчылыгы жөнүндө угушкан кенчилердин партиясы жолугуп, кыйкырып көкүтүп өтүштү. Скотти алардын көңүлсүз карап кыйгачтап өтүп кетти. Бир нече жолу Крэг өзүнүн кара жолтой изин мурда өткөн үйүрлөрдүн изи менен жазгырып кетүүгө аракеттенди. Бирок мергенчини алдоого мүмкүн эмес эле. Ал бардык кыйынчылыкты тырышчаактыгы жана көктүгү менен жеңип, кулжаны көп тыныкпай, анда-санда бир дем алган болуп, кууй берди. Батыштаг соккон шамал менен бирге кар бурганак басылып жаратылыш да тынччудай көрүндү.

Баягы беш жүз кадам аралыкты экөө тең сактап, улар ары карай жыла берди. Экөөнө тең мезгил мөөрүн басып өмүрүн кыскартты. Күн өткөн сайын арыкташып, көздөрү чүңүрөйдү. Ушул түйшүктүү куугунду баштагандан тартып мергенчинин чачын кыроо басты. Кулжанын да башы менен жону бозорду, бир гана янтардай күйгөн көздөрүнүн оту өчө элек, адегенде жана аңчылыктын алгачкы күндөрү сыймыктануу менен көтөрүп жүргөн укмуштуудай көркөм шаа мүйүзү гана баягысындай.

Ар күнү эртең менен мергенчи өзүнүн таш төшөгүнөн чала үшүк, ач, бирок каардуу туруп, асканы жамынып, кулжага жакын жерге жетүүгө аракет жасайт, өңүп. Бирок Крэг өзүнүн түнкү жатагынан ыргып туруп, өз убагында эскерте, артынан мергенчини алаксытып алга жөнөйт. Алардын Гэльтом кырка тоолорунан кайра Тамекилүү булак аймагы менен, анан чыгыш Гендер — Пик чокусун карай багыт алганына үч айдын жүзү болду. Крэг туулган жерге келип алар тыныгуу жасашты: Крэг бир кырда, Скотти экинчи кырда, аралыгы алты жүз кадамдан алысыраак. Аңгыча Крэг он эки жума бою ак кар, көк муз, тоо кыркалары болуп — 500 миль узак жол тарттырды.

Ошентип, алар ушул кыска убакыттын ичинде ар бири аз эле дегенде өздөрүнүн өмүрүнүн теңин жоготушуп, саякат

башталган точкага кайра келишти. Скотти ташка отуруп, канжасына киришти, Крэг болсо ушундан пайдаланып, кар тээп, чөп искегенге өттү. Аңчы көрүнөө турган учурда кулжа өзү турган кырдан козголбойт. Муну кыйладан берки кубалашып келаткан Скотти жакшы билет. Ал канжасын улам соруп, чылымын тартканча кара шайтан азгырып бир арам ой анын башына кылт деди. Акырына чейин тартылып бүтпөгөн тамекини канжадан кагып түшүрүп, канжасын чөнтөгүнө салды да, жапалак кайыңдардан бир нече чырпык кыйып келип, таш чогулта баштады. Кулжа болсо анын кыймылын оолактан байкап турду. Мындан кийин Скотти асканын кыл учундагы урчукка барып, өзү жыйнаган таштар менен чырпыктарга сырт кийимин кептеп, дал өзүнө окшоштуруп каракчы жасады. Ошол кийиминен жасалган каракчыны далдаланып, кетенчиктеди да асканын кырына жашырынып калды. Анан бир саат бою аска-зоого тырмышып, шырп алдырбай, жашырынып жылып жүрүп отуруп, кулжанын артындагы жантаймага жетти.

Букадай заңкайган, маралдай көркөм Крэг дагеле болсо бир орунда. Мүйүзү кудум бийик чокудагы булутка окшоп эшилип өтө кооз. Ал душманынын кыймылсыз турганына таңданып кол менен жасалган кейпти теше тиктейт. Скотти болсо үч жүз кадамча жакын барып калган болучу. Крэгдин арты ушул учурда аска, алдында кар баскан ачык аянт. Аңчы көмкөрөсүнөн жатып, үстүнө кар сээп алган. Аркардын башынан көзүн албай ал дагы токтоосуз эки жүз кадам алга жылды. Карт Крэг болсо баягысындай тигил кейптин кыймылсыз турганына чыдамы кетип эки алдыңкы колу менен жер чапчып коюп турат. Бир ирет артын караган да болду. Ал албетте жылып келаткан душманын каргашалуу оң мүйүзү жаап калбаса көрмөк.

Мергенчи асканын далдасында жакындап жыла берди. Бул жерден аскага жашынып туруп ал биртике тыныгып, туш-тарабын карап алганга үлгүрмөк. Эми кулжа мергенчиден элүү кадамча гана алыс. Бул айтылуу мүйүздү ал өмүрүндө биринчи жолу ушунчалык жакын жерден көрүп отурат. Ал карап туруп, кулжанын багжайган кең көкүрөгүнө, канчалык кыйналып арыктаса да, дүкдүйүп ийилген келишимдүү моюнуна суктанды. Ал бул келишкен жаныбардын

титиреген таноосунан ысык дем кантип чыгып жатканын көрдү. Ал тургай Янтарь тунук көздөрүнөн жанган ысык жалынды сезди. Ал ушунун баарын көрдү... Бирок карабинди токтоо жана акырын ийинине салды!

Крэг болсо баягы калыбында аң-таң, тигил өйүздөгү кыймылсыз душманына көз жүгүртүүдө.

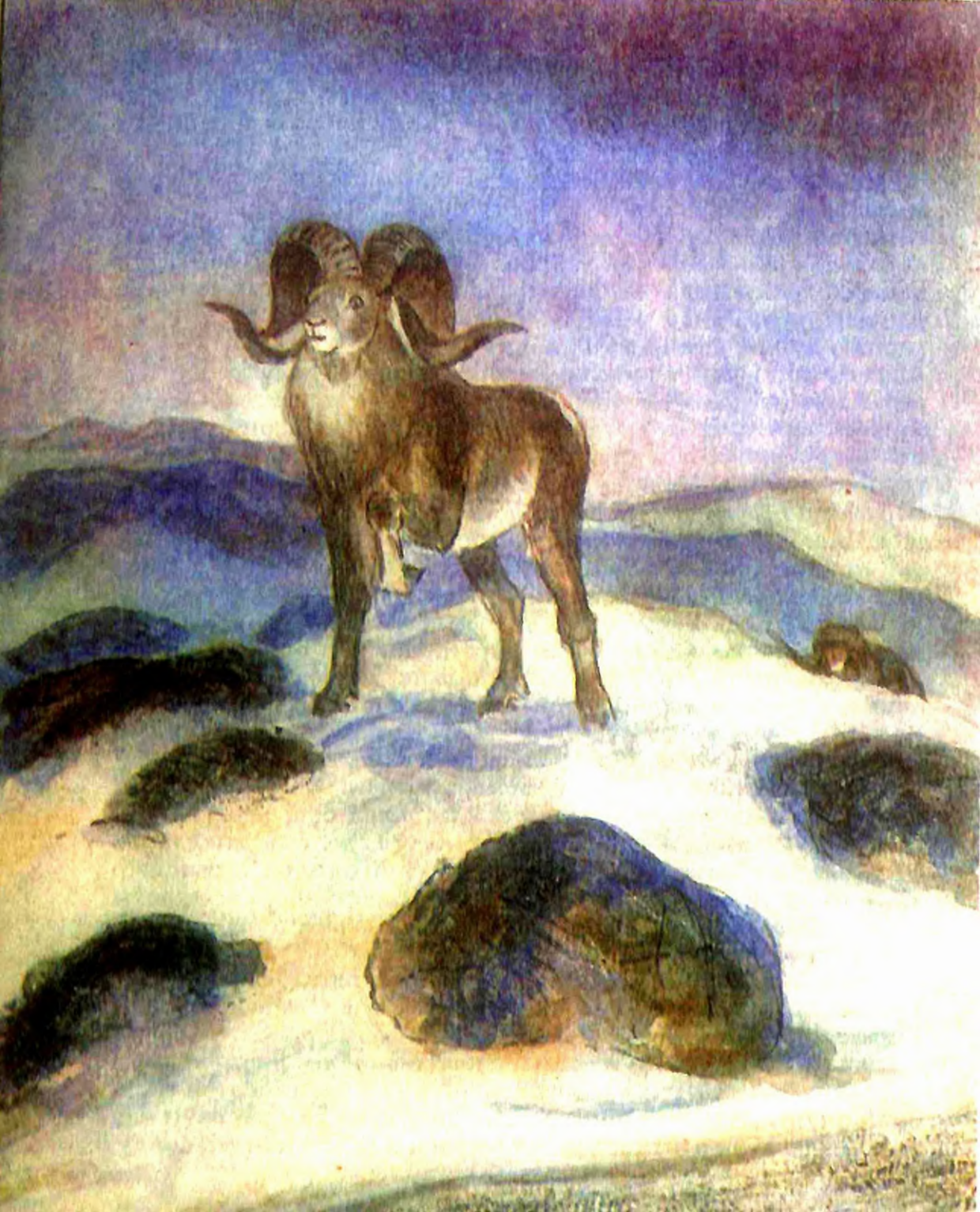
Эч качан жаздым тийбеген карабин эч качан жаздым атпаган көзгө мээленип, кароолго алынды! Бул Тоолуктун адамдарды атканда да калтырабаган колдору азыр негедиги калтырап, өзү алда немеден коркконсуп кетти.

Эки дүйнө, эки башка табият кагышты.

Мергендин жүзү катаал, түнөрүп сүрдүү, колу да калтырабай мурдагыдай болуп токтолду. Мылтык тарс этти! Скотти башын жерге катып калды: мылтык үнү аска-зоону укмуштай катуу жаңыртып ачуу чыкты. Таштын алыстан шоокуму угулду, анан ал оор коңурукка окшоп кетти. Тилекке каршы мергенчи ал жакты караганы да, ордуна козголгону да жок. Бир-эки мүнөттөн кийин жаңырык тарады да, коркконсуп мерген башын этият көтөрдү. Кулжа кутулуп кеткен жок бекен? Же дагы кандай шойкомдуу иш болду?

Арыда, кардын үстүндө кыймылсыз дардайып бозгулт-күрөң зор нерсе жатат, анын бир тарабынан оролуп жатып алган ажыдаардын эки башы сымак шакек — укмуштуу окуялуу он беш жылдын тарыхы — эки шаа мүйүз көрүнөт. Булардын уч жагы сүрүлүп, тытылып бүткөн, качандыр бир кездерде ушул кичинекей мүйүзчөлөр козуганы далай жеңишке жеткизген. Анан темгил-темгил шакекче болуп өсүүнүн жылдары өттү, ылаң жылы жана беш жаш курактагысын билгизген шакекчедеги күүгө келген жылдары. Мүйүздүн эшилген жумуру учуна сүзүлүп бир топ карышкыр да өлгөн. Жана да мүйүздөрдөгү шакек формасындагы темгил-будурлар көп нерселерден кабар берет, булар бүтүндөй өмүрүнүн күбөсү.

Скотти жыла басып жыгылган жаныбардын жанына жетти. Ушул керемет мүйүз кандай гана азап менен келди?! Бирок мергенчинин көзүнө булар чалдыккан жок, тескерисинче, Крэгдин али жумула элек көзүн карады. Мергенчинин тула бою муздай түштү, бирок мергенчи эмне себептен мындай болуп жатканын билген жок. Бир нече ай бою өзүн өзү мажбурдаган оор кыйноо ушул жерден жеңилдегендей болду.

Мүйүздөргө далысын салып ташка отурду да өзүн жоот-котуш үчүн тамеки чайнап жиберди. Оозу кургап турган, ошол себептен тамекини кайра түкүрдү. Алапайын таппай өзүнчө дабдырады, карбаластап туталанды.

Анын өмүрүндө кеп-сөз анчейин бир беймаани нерсе болучу. Ал сөгүнүп-сагынганды гана билүүчү. Чечиле сүйлөп чер жазып, көкөйүндөгүнү бөлүшүп, бугун таратуунун же өзүн алаксытуунун бөлөкчө жөнүн ал түк бир билүүчү эмес. Бирок, бул жерден сөгүнүп-сагынгысы келген жок.

Ал далайга дейре үндөбөй отуруп, акырында:

«Чамам келсе ушунун мүйүзүн да, өмүрүн да кайрып берээр элем!» — деди күрсүнүп.

Ал анан алысты телмире карап отуруп, капыстан эле өзүнүн таштап койгон сырт кийимин көрө калды. Ошондо гана өзүнүн эмне себептен үшүп жатканын сезди да, ошол кийимин алыш үчүн аңылдый жөнөдү. Кайра басып, Крэгдин мүйүзүнө жакын келди. Керилип жаткан бакыйган жаныбарды көрүп, анын узак куугунда басканын эстеди. Мурда эч качан сезип көрбөгөн оор

кайгыга батып, ичинен сай-сөөгү сыздады. Анан от жакты, биртике жылынган соң, кулжанын моюн терисин сыйрып башын кесип алды. Бул иш аңчыга көнүмүш болгондуктан бат эле бүтүрдү да, өзү тойгудай чоң тилим эт кесип алды. Анан өзүнүн олжосунун салмагына эңкейе түшүп — бул салмак мындан үч ай мурда болгондо анчалык сезмек эмес, көтөрүнүп артты карай жол тартты.

XIX

— Жок! Эч кандай акчага сатпаймын!

Бул темада болгон сөздөрдүн баарын Скотти тескери какты. Кеп каптоочу уста анын заказын толук орундаганга дейре гана күттү да, анан ал тоо аралап шаардан үч жүз километр алыста турган жер үйүн көздөй жөнөдү. Үйүнө келип Крэгдин башындагы жабууну алып таштап, аны жарык, урунтуктуу жерге илди. Кеп каптоочу уста ушунчалык келиштире жасаган экен: бир гана мүйүз эмес, ал тургай жаныбардын алтындай жалтыраган көздөрү да бузулбай баягы боюнча.

Ошол бойдон кулжанын башындагы жабууну тап-такыр албаганын жана ал кулжа тууралуу сөздү жактырбаганын аңчыны жакшы билген жакындары айтып жүрүшөт. Бир жолу кулжанын башындагы жабууну алып койгонун бир киши көргөн, анын айтуусу боюнча Скотти кулжанын башын «жинди болгон немече» тиктеп тура берген имиш. Уккан сөздөргө караганда: «Мүйүз эми меники. Буларды колумдан эч качан чыгарбайм» — деген экен.

Арадан төрт жыл өттү. Скотти эми «Скотти чал» деген ат менен ууга барганын такыр койгон. Үч айга созулган алаңказар аңчылык анын күч-кубатын алып, ментинен тайытып салган. Эбегейсиз чоң акчага бааланган ушул мүйүздүн жанынан ал эч кайда чыкпай жалгыз жашап келатат. Аны билгендердин баары «келесоо дөөпөрөс болуп калыптыр» дешет.

Бир жолку кыштын кычыраган кышында Скоттинин жер тамына эски бир жолдошу келет. Экөөнүн кобурашканы узакка созулат, бирок алардын аңгемеси бабыр сөздөн көп деле айырмаланбайт.

— Угушума караганда сен Гендер — Пик чокусуна өтө чоң кулжа атыпсың го!

Скотти үндөбөй башын ийкейт.

— Кана көргөзчү мага, Скотти!

— Өзүң көрө бер — деп карт мергенчи башын чулгуйт, дубалда илинип, жабуулуу турган жакты көрсөтүп.

Мейман жабуусун сыйырып, ыраазы болгондуктан кыйкырып жиберет. Бирок Скотти сөз кылбайт. Ошентсе да Скотти жолдошу менен бирге көргүсү келет.

Очокто жалбырттаган оттун шооласы көзгө чагылып, кулжанын тирүү кезиндеги кектүү көз карашын элестетет.

— «Көрүп бүтсөң эми жаап кой»,— деп Скотти канжасын оозунан түшүрбөй терс бурулат.

— Айтчы, Скотти, эгерде сени ушунчалык тажатып жиберген болсо эмне үчүн сатып жибербейсиң муну? Нью-Йоркта бир бай төрө сатса мага сатсын деп өтүндү эле. Баасын ал кемитпейт, ашырбаса.

— Ошолорду шайтан алсынчы! Мен муну эч качан сатпайм жана мындан эч качан ажырабайм. Мен муну атып алганга дейре азап жеп ээрчип жүргөм. Эми бул өзүнүн максатына жетпейинче мени ээрчийт. Төрт жыл бою бул мага тынчтык берген эмес. Мени каргыш тийген аңчылык кесибимден биротоло калтырды. Ал мени аябай карытты. Ал мени жинди кылып кетти. Азыр ал менин канымды соруп жатат, бирок акырына чейин соруп бүтө элек. Сен ойлоп атсаң керек, бу жерде анын башынан башка эч нерсе жок деп? Сага айтып коёюн, түнкүсүн чинук шамалы жорткондочу? Өзүң билесиң, ал шамал демейдеги жөнөкөй шамалга түк окшобойт. Анын бир бөлөк доошу бар, Ал ушул кулжанын доошу. Тим эле өзү. Коркурап дирилдеген таноолорунан акыркы демин чыгарган болот. Мен көмкөрөмдөн жатып уктум. Ордуман туруп, эшикке чыксам, ал азыр эле оң жагымдагы Тамекилүү булакта жүргөндөй туюлат,— деди туталанган Скотти.

Эртеси эртең менен кар жаап турган. Келген мейман шашып жөнөп кетти.

Скотти кайрадан жер үйдө жалгыз калды. Керээли кечке шамал улуп, кар улам күчөп лапылдата жаай берди. Кар калыңдап, касаба улам-улам бийиктеп, күрткү күчөдү.

Кырдагы тиши арсайган аскалар түзөлдү. Жаракалар, аңдар бүтөлүп, кокту-колот, жылга-жыбыт карга толду. Түндөсү болсо ажаан чинук кайрадан улуп-уңшуп албууттанды. Ал гүүлдөп ак шамал ырын ырдайт.

Мен шамалмын,
жортом, улуйм, бузамын,
Бузам дагы кайра курамын.
Бурганактап уюлгуй бер, жааган кар,
Жардыгымды
так аткар деп турамын.

Шамалдын жардыгы менен тыяк да, быяк да карга бөлөнүп, касаба калдайып тоо койну толо берди. Эски көчөлөр кыйрап, жаңылары пайда болду.

Өмүр менен өлүмдүн жарчылары туш-тарапка караган сыйт.

Пәрсел — Пик чокусунан жүргөн көчкү баарын шыпырып аскага чабылат.

Экинчи көчкү көчүп какыраган кумдак өрөөндөгү тоо суусунун агымын бөгөдү. Андан ылдыйраак тик беттен жүргөн көчкү жолундагылардын баарын шыпырды. Ал көчкүнүн жүрүшү улам ылдыйлаган сайын ылдам да, коркунучтуу да, ал жолундагы Скоттинин жер үйүн, анын ичиндегилердин баарын алып кетти.

Ал эми зоокалуу тайпак тоолордун баштарына жаз кылтайды.

Тамекилүү булак өрөөнү жанданып, ар кай жерде додолоно үйүлгөн кар, мөңгүнү нөшөрлөгөн жазгы жамгыр жууп кирди. Кыйрап сынган жер үйдүн жыгачтары акырындап кылтыя баштады. Алардын арасында Кутеней тоо кулжасынын башы да бар, ал сынып бүлүнгөн эмес, баягысындай. Анын таң калаарлык келишимдүү мүйүзүнүн астындагы тунук көздөрү кадимкидей жалт-жулт этет. Андан кичине оолагыраак сынган сөөктөр, адамдын уйпаланган куу чачтары менен көмүлүп жатат.

Карт Скотти эчак унутулган. А Крэгдин башы болсо ушул күнгө чейин бир дворецтин дубалында кымбат баалуу

асыл буюм катары илинүү. Ушул шаа мүйүздү көргөндөрдүн баары асман тиреген Кутеней тоосунда алчактай аргып, мүйүзүн кербездене шаани менен алып жүргөн Гендер-Пик чокусунун айтылуу кулжасын эстебей койбойт. Ал бу дүйнөгө бир келген зор кулжа эмес беле.

Тестиер балдар үчүн
Сүрөтчүсү Г. Никольский

- С 33 Сетон-Томпсон Эрнест.
Кутеней тоонун кулжасы: Повесть. [Тестиер балдар үчүн]
/Котор. Таштанкул Бөрүбаев; [Сүрөтчүсү Г. Никольский].— Ф.:
Мектеп, 1985.—72 бет.

Бул китепте адам менен айбанаттардын ортосундагы күрөш, башкача айтканда, Скотти аттуу мергенчинин аңчылыгы баяндалат. Негизги каармандардын бири — Кутеней тоосунун керемети — Крэг. Ал өтө чоң жана келишимдүү кулжа. Мүйүзү да ушунчалык көркөм. Скотти төрт-беш жыл сары изине чөп салып кууп жүрүп, араң дегенде бул кулжага жетет.

4803020000—075
С-----177.85
М 452 (17)—85

ББК 84. (4Вл)

Рецензиялаган Т. Сагымбаев.

Котормо 1974-жылы Москвадагы «Малыш» басмасынан чыккан Эрнест Сетон-Томпсондун «Крэг — Кутенейский баран» деген китебинен которулду.

© «Мектеп» басмасы, 1985-ж.
Кыргыз тилине которулду

Эрнест Сетон-Томпсон

КРЭГ — КУТЕНЕЙСКИЙ БАРАН

ПОВЕСТЬ

Для детей среднего возраста

(На к и р г и з с к о м я з ы к е)

Издательство «Мектеп»

Которгон Т. Борубаев
Редактору Ж. Бектуров
Сүрөтчүсү Г. Никольский
Сүрөт редактору Ж. Карыппаев
Тех. редактору Р. Тапканова
Корректору Э. Маматкожоева

ИВ № 3240

Төрүүгө 19.04.85. берилди. Васууга 11.11.85. кол коюлду. № 1 офсет кагазы. Кагаздын форматы 70×90^{1/8} с
Мектеп ариби. Фото жолу менен төрилди. Түстүү ыкма менен басылды. 4,5 физ. басма табак, 5,26
шарттуу басма табак, 4,5 учёттук басма табак, 21,04 шарттуу боёк түшүрүү. Нускасы 10000. Заказ № 2070
Ваасы 30 т.

«Мектеп» басмасы.

720361. ГСП. Фрунзе ш., Совет көчөсү, 170.

Кыргыз ССР басма, полиграфия жана китеп соода иштери боюнча мамлекеттик комитети.
Кыргыз ССРинин 50 жылдыгы атындагы Кыргызполиграфкомбинаты.

